

Nem mondhatjuk, hogy megérkeztünk

Közös fogalmaink
glosszáriuma

• valahová, de azt
sem, hogy nem.

TARTALOMJEGYZÉK

3	Bevezető
7	Megértve lenni
11	A tér kialakítása/megtartása/átengedése
15	Idő/Erőforrások
17	Közösségek elérése
21	Vendégszeretet
25	Kiigazodás a különbözőségeken
29	Interszekcionalitás
33	Szövetségek

37	Érvek a felnőttközpontúság ellen
41	Prefiguráció
43	Érzelmi munka
45	Antibleizmus
49	Önállósulás
51	(Ki)tanulás
55	A feszültségeket csillapító facilitáció
59	Globális többség
61	A szervezetekről

Bevezető

A kortárs művészet vajon mindenképpen exkluzív, azaz kirekesztő kell, hogy legyen? Az erre a kérdésre adott nemleges válasz képezi az itt bemutatkozó öt európai nonprofit művészeti intézmény közös vizsgálódásának és kutatómunkájának alapját. *Art Space Unlimited* névre keresztelt átmeneti együttműködésünk gyümölcse ez a kiadvány. Mindnyájan elkötelezett hívei vagyunk annak, hogy egymástól különböző résztvevőket vonjunk be a programba, mindeközben az is egyértelmű volt számunkra, hogy erőfeszítéseinknek nemcsak a nyilvánosság (és az ellen-nyilvánosság, azaz a társadalmi mozgalmak, a szubkultúrák vagy az uralkodó normákat megkérdőjelezők) bevonására kell irányulniuk, de a tanulás lehetőségét is meg kell teremtenünk. A folyamat során sok eszmecserét folytattunk, sokat tanultunk, de a kitanulásra (unlearning) még annál is több alkalmunk volt. A befektetett energiának és felfedezőútnak a tetőpontja tehát ez a kiadvány, amely mindazon kifejezéseket tartalmazza, amelyek e folyamat során útmutatóként és hivatkozási pontként szolgáltak számunkra. Ezek a fogalmak afféle fogalomtárat alkotnak – olyan gondolatok gyűjteményét, amelyeket alapvetően fontosnak találtunk. Célunk az volt, hogy ez a könyv hasznos legyen a kulturális dolgozók, mediátorok, oktatók, kurátorok és művészek, illetve tulajdonképpen bárki számára, akit hasonló kérdések foglalkoztatnak. Az itt bemutatott fogalmak remélhetőleg lehetővé teszik olvasóink számára, hogy jobban elmélyedjenek azokban kérdésekben, amelyek felmerülhetnek a különböző közönségek művészeti terekbe invitálásával kapcsolatban, és saját szituációjukból kiindulva vonják le a maguk tanulságait.

Elismerjük, hogy sok általunk feldolgozott fogalom természeténél fogva állandó változásnak van kitéve, és a mi definíciónkat vagy nézőpontunkat a jövőben valaki más megkérdőjelezheti – talán épp mi magunk. A fogalomtár célja nem a legkisebb közös nevező megtalálása volt, hanem, hogy rögzítsük az elképzelések és a valóság között gyakran előforduló diszkrepanciákat, illetve azonosítsuk a problémás kommunikációs stratégiákat, cselekvés- és gondolkodásmódokat. Ez nehéz feladat volt, mivel sok kérdésre, amellyel szembesültünk, nincs egyértelmű válasz vagy bevált jó gyakorlat.

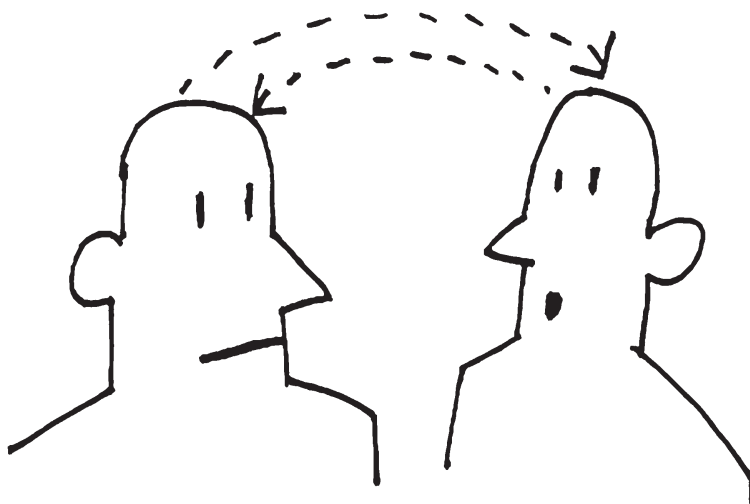
Ugyanakkor a fogalomtárunk elemei olyan kérdésekre adtak választ számunkra, amelyekkel nekünk magunknak is meg kellett küzdenünk, hogy rájöjjünk, számunkra mi működik az adott témában. Szükségesnek tartottuk továbbá, hogy olyan kontextusokat vázoljunk fel, és olyan projekteket mutassunk be, amelyek építő jelleggel alakítják az elképzeléseinket arról, hogy mit is jelent a vendégszeretet, a szövetség vagy konfliktuskezelés a kortárs művészeti szférában.

Ez a folyamat sok szempontból arról szólt, hogy fordítanunk kellett. Az olyan gyakran túlhasznált és homályos kifejezéseket, mint az inklúzió vagy a részvételiség, olyan fogalmakra, szemléletekre, és – tágabb értelemben – olyan gondolkodásmódra kellett lefordítanunk, amelyek kritikusan viszonyulnak az úgynevezett Nyugat és a globális Észak kulturális vitáit máig uraló diskurzushoz. Az előttünk kidolgozott és gyakorolt tudást kellett lefordítanunk a saját közegünkre és helyi kontextusainkra. Végül pedig saját konkrét eredményeinket és kudarcainkat kellett szavakra fordítanunk abban a reményben, hogy azok forrásként szolgálhatnak azok számára, akik útmutatásra és tanácsra szorulanak saját projektjeik és törekvéseik kapcsán. Ennek a fordításnak nem az eredeti gondolat hű újrateremtése a célja, hanem inkább a gondos válogatás. A kiadványban szereplő fogalmak mindegyike annak a tudásnak és tapasztalatnak a lefordítása, amelyre az adott szervezet az *Art Space Unlimited* projekt keretében és azon kívül folytatott törekvései során tett szert.

Ez a könyv az *Art Space Unlimited* keretében jelent meg. Projektünk abból a közös vágyból és törekvésből született, hogy intézményeink nyissanak azok felé, akik akár alkotóként, akár résztvevőként, akár nézőként különböző okokból nehezen, bonyolultan, fogyatékkal vagy korlátozottan férnek hozzá a művészethez. A projekt a tranzit.cz (Prága, Csehország), < rotor > (Graz, Ausztria), OFF-Biennále (Budapest, Magyarország), La Escocesa (Barcelona, Spanyolország) és Foundation 17 (Pristina, Koszovó) szervezetek kezdeményezésében jött létre, azzal a szándékkal, hogy intézményi gyakorlatunk átalakításával empatikusabbá, megértőbbé és nyitottabbá váljunk az eltérő szükségletekkel, tapasztalatokkal és felfogással rendelkező emberek iránt. Ez a könyv arra tesz kísérletet, hogy megalkossuk „kollektív elménk” lenyomatát, olyan nyelvet, módszertant, illetve a társadalmi érintkezés olyan eszköztárát felkínálva, amely reményeink szerint hasznosnak bizonyul majd a kulturális események és projektek empatikus és türelmes lebonyolításához.

A témákkal olyan elkötelezett és önkritikus kulturális dolgozók és szakemberek szemszögéből foglalkozunk, akik eltökélten szeretnék megszólítani a hasonló kérdésekkel foglalkozó többi szakembert. Az itt felvonultatott fogalmak, bár tudományos forrásokból táplálkoznak, elsősorban saját gyakorlati tapasztalatainkon alapulnak. Nem azt tűztük magunk elé feladatul, hogy bármit leszögezzünk, hanem, hogy elismerjük a gondolkodás és a cselekvés között húzódó ellentét összetettségét, illetve reflektáljunk a találkozásaink során felmerülő különböző kérdésekre. Arra kérjük a nyájas olvasót, hogy foglalkozzon ezekkel a fogalmakkal, kérdőjelezze meg, igazítsa és alakítsa őket saját helyzetéhez.

Megértve lenni

A kortárs művészet – vagyis a világ aktuális kulturális, társadalmi és politikai légkörét tükröző, a médiumok széles skáláját felölelő művészet –, akárcsak az emberi tevékenység egyéb szakterületei, saját nyelvvel, szakzsargonnal rendelkezik. Sok más tudományághoz hasonlóan a szaknyelv a művészetben is hozzájárul, hogy az érintettek időt takarítsanak meg; nem kell mindent elmagyarázni, és aki szakemberré akar válni, annak először el kell sajátítania ezt a nyelvet. A tudományos, illetve szaknyelvnek azonban megvan a maga árnyoldala. Néha kimerül önmaga legitimálásában – ahelyett, hogy eszköz lenne, öncélúvá válik. A kortárs művészettel az a gond, hogy nagyon gyakran akkor is szaknyelven szólal meg, amikor elvileg nem szakértőkhöz szól, ami elitista érzetet kelt, és elidegenítő hatású. Az olyan közintézményekben, mint a múzeumok, egész részlegek foglalkoznak a kortárs művészet szaknyelvének „lefordításával” (pl. művészeti közvetítő, közönségfejlesztő és múzeumpedagógiai osztályok). A helyzet tünete, hogy az intézményi hierarchiában ezek az osztályok gyakran egy olyan művészeti és kurátori programnak vannak alárendelve, amelybe a legtöbbször semmilyen beleszólásuk nincsen.

A 2024-es Matter of Art Biennále alkalmával a tranzit.cz részéről megállapodtunk a kurátorokkal egy alapszabályban: a biennále teljes kommunikációja közérthető nyelven, nem pedig szakzsargonban zajlik majd. A biennále helyszíne a Prágai Nemzeti Galéria volt, egy nagy állami közintézmény

a városközpontban, amelyet nyáron nemcsak helyiek, hanem kultúrákedvelő turisták is látogatnak. A turistáktól nemcsak az nem várható el, hogy szakavatott műértők legyenek, de gyakran a cseh- vagy angoltudásuk sem megfelelő. Ezért a kiállított művekhez írt kurátori szövegek angol változatai egyszerű nyelvezetre lettek átszerkesztve. Ezeket aztán legvégül egy angol nyelvoktatásban és fordításban is tapasztalt művészeti szakember hagyta jóvá. A szövegeknek középfokú angol nyelvtudással rendelkezők számára is érthetőnek kellett lenniük, és nem tartalmazhattak szótárazást igénylő szakszavakat. Az így átszerkesztett szövegek ellenállásba ütköztek a kurátorok és a művészek részéről. Az egyik kurátor és néhány művész úgy érezte, hogy a szövegek leegyszerűsítik, és ellaposítják a műalkotások által kifejezett gondolatokat, annak ellenére, hogy mi úgy éreztük, nem változtattunk a szövegek jelentéstartalmán. Így hát a következő hónapot a kurátorokkal együtt azzal töltöttük, hogy a szövegekről egyezkedtünk. Végül a műalkotások kísérő szövegei kompromisszumos formát öltöttek, nem voltak sem teljes mértékben könnyen érthető, sem teljes mértékben szakszövegek. Végző soron tökéletesen tükrözték azokat a feszültségeket, amelyekkel mindvégig küzdöttünk.

A megbeszélések során világossá vált, hogy egyesek számára „megértetni magunkat” egyet jelent azzal, hogy empatikusabban kell a szöveg olvasójára vagy befogadójára gondolni. Mások számára fontosabb volt, hogy a szövegek pontosan, a megfelelő szakszavakkal fejezzék ki gondolataikat. Ilyen volt Sráč Sam (Fucker Sam) nevű női művész is, akivel mi tranzitosok együttműködünk. Sam alaptól bíz a művészetében és az emberekben, és nem akar feltételezésekbe bocsátkozni arról, hogy az emberek mit értenek vagy nem értenek meg a művészetéből, illetve nem tesz tudatos kísérleteket arra, hogy megértesse magát. *I Promise (Megígérem)* című munkájában azonban arra kéri a befogadót, hogy írjon alá egy dokumentumot, amelyben a műve egy darabjáért cserébe kinyilvánítja a művészetbe vetett bizalmát. Magunk megértésének vágya, illetve szándéka a legkülönbébb módokon megnyilvánulhat, akár úgy is, hogy határozottan nem vagyunk hajlandóak engedményeket tenni annak érdekében, hogy mások megértsenek bennünket.

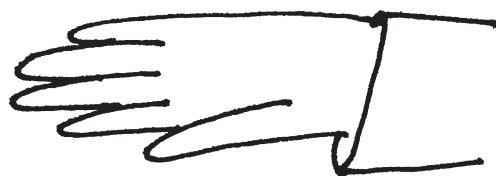
A nyelv a társadalom szövetébe ágyazódik; az általunk használt nyelv tükrözi szociokulturális és osztályhelyezetünket. A művészeti közeg nyelve tükrözi szereplőinek szociokulturális státuszát. Amikor a Laundry Collective-vel, egy olyan művészkollektívával beszélgettünk az egyik könyvünkről, amelynek tagjai megtapasztalták a hajléktalanságot és az utcai

életet, és valamelyikünk szájából elhangzott a „szexmunkás” kifejezés, nevetőgörcsöt kaptak. Visszakérdeztek: Úgy értitek, „kurvák”? Egyszer egy roma aktivistát, egy munkásosztálybeli kisvárosi férfit hívtunk meg egy fővárosi adománygyűjtő rendezvényre, amely az általa képviselt alulról jövő kezdeményezést volt hivatott támogatni. Főleg fiatal baloldaliak érkeztek a rendezvényre, és ledöbbentek az általa használt nyelvezettől. Néhányuk számára úgy érződött, mintha a roma aktivista a rasszista politikusok nyelvét használná.

Aktivista, tudományos vagy művészeti körökben az emberek gyakran nagyon óvatosan bánnak azzal a nyelvezettel, amelyet az általuk megszólított emberek érzéseivel és önrendelkezési jogával kapcsolatban használnak. Óvakodnak attól, hogy szavaikkal kárt okozzanak. Az a pozíció, amelyből beszélek, minden bizonnyal szerepet játszik a nyelvhasználatomban. Természetesen más, ha a *saját* valóságom leírására használok egy potenciálisan sértő szót, mint egy olyan valóság leírására, amely *nem a saját tapasztalatom*. A kommunikáció azonban dinamikus folyamat. A félre- illetve megértés mindenekelőtt azon a helyzeten és azokon a körülményeken múlik, amelyben találjuk magunkat. Bizonyos helyzetekben hajlamosak vagyunk arra, hogy nem akarunk megérteni másokat – például a közösségi médiában vagy általában olyan körülmények között, amelyeket velünk szemben ellenségesnek ítélünk. Más helyzetekben – például egy személyes találkozón vagy egy egymás megértésére irányuló kontextusban – ez sokkal inkább lehetséges. Tanulhatunk-e mindebből az általunk szervezett események vagy programok kapcsán?

Kellene egy hely a művészeti világban a „kurvák” és a „szexmunkások” számára, egy hely, ahol az emberek osztály- és egyéb határokat átlépve kommunikálhatnak. Más szóval teret kellene adni a művészetben a hasonló vitáknak és feszültségeknek. A nyelv sokszínű kell, hogy legyen. A legrosszabb, ha csak egy nyelv van – a szaknyelv, amely bennfentesekre és kívülállókra oszt minket. Teljesen rendben van, ha nem értünk meg valamit és az is, ha nem értenek meg minket, ahogy az is, ha hibázunk vagy összezavarodunk, amíg ez a félreértés eszköz, átjáró, nem pedig zsákutca. Teljesen rendben van, ha nem értjük meg egymást, de legyen ez a kiindulópontunk az új szavak és egy új nyelv felé, amely hidat képez a különbségeinken át egymáshoz.

A tér kialakítása/ megtartása/ átengedése

A kapcsolatok ápolásához és a bizalom fenntartásához nemcsak arra van szükség, hogy tereket hozzunk létre, de azokat tudatosan ki is kell alakítani, meg kell tartani, illetve át kell engedni másoknak. Ez a három, egymással összefüggő tevékenység – a tér kialakítása, a tér megtartása, a tér átengedése – képezi a szemléletünk alapját. Ez a keret segít bennünket abban, hogy befogadó légkört teremtsünk, ösztönözzük a párbeszédet, illetve biztosítsuk, hogy mindenkinek lehetősége legyen az érdemi hozzájárulásra. E tevékenységek meghatározásával fektethetjük le a mélyebb szerepvállalás és a kollektív növekedés alapjait.

A tér kialakítása (making space) lehetőséget teremt, hogy új tapasztalatok és gondolkodásmódok születhessenek, illetve olyan környezetet teremtsünk, ahol szabadon kibontakozhat a kreativitás. A Galeria 17 megnyitásával az volt a célunk, hogy platformot biztosítsunk a művészeti kísérletezés és a társadalmi szerepvállalás számára. A tér felújításához szükséges pénzeszközök nélkül azonban ennek a vízióknak a megvalósítása elérhetetlennek tűnt. Csak közösségi finanszírozási kampány segítségével – amelyet olyan művészek, kurátorok, aktivisták és polgárok támogattak, akik hittek abban, hogy a művészet és a párbeszéd a változás mozgatórugói – sikerült életre keltenünk ezt a projektet. Az ő energiájuk és elkötelezettségük révén vált a Galeria 17 a közös társadalmi környezetünk összetettségét tükröző beszélgetések színterévé.

Erre építve hoztunk létre Rezidenca 17 néven egy olyan központot, amely művészeti tevékenységeknek, kutatásoknak, együttműködéseknek és kiállításoknak ad otthont. A Pristinában található központ Hivzi Szulejmáni egykori rezidenciáján – egy pristina önkormányzatával közösen kezelt középületben – kapott helyet, és interdiszciplináris közösségi projektekre tervezett műtermeket és közösségi tereket kínál, amelyeket a helyi közösség aktív közreműködésével újíttak fel.

A tér megtartása, illetve a megtartó tér (holding space) a következő fontos lépés ebben a folyamatban. Ha már kialakítottuk a teret, azt meg is kell tartani, illetve megtartóvá kell tenni. Ez azt jelenti, hogy aktívan figyelünk, jelen vagyunk, és biztosítjuk, hogy minden résztvevő úgy érezze, meghallgatják, támogatják és tiszteletben tartják ott. Ez azt igényli, hogy mélyen elkötelezettek legyünk a bizalmi, a biztonságos és a nyitott légkör megteremtése és fenntartása iránt. *Queer ökológia* című kiállításunkban a megtartó tér abban nyilvánult meg, hogy olyan környezetet teremtettünk, ahol a művészek ítélezés és korlátok nélkül dolgozhattak, kísérletezhettek, és léphettek interakcióba a közönséggel. A teret úgy alakítottuk ki, hogy az egyszerre legyen intim és nyitott, egyszerre személyes és nyilvános. A művészek számára privát munkaterületként szolgált, ahol szabadon dolgozhatták ki ötleteiket, fedezhették fel az anyagokat, és juttathatták kifejezésre kritikai gondolkodásmódjukat. Ugyanakkor a kulcsfontosságú pillanatokban – előre egyeztetett látogatások, beszélgetések és interaktív foglalkozások alkalmával – nyitva maradt a közönség előtt, így ők is szemtanúi és részesei lehettek az alkotó folyamatoknak. A tér effajta átalakítása dinamikus eszmecserére ösztönözte a művészeket, elméleti szakembereket, ökológusokat és a közösség tagjait, hidat képezve a művészi gyakorlat és az ökológiai-társadalmi diskurzusok között. A személyes és a nyilvános üzemmódok közötti váltással a galéria több lett, mint egyszerű kiállítótér; műhellyé, tanulóhellyé és a kollektív szerepvállalás helyszínévé vált, ahol a művészi alkotás a közös érdeklődés aktusává vált.

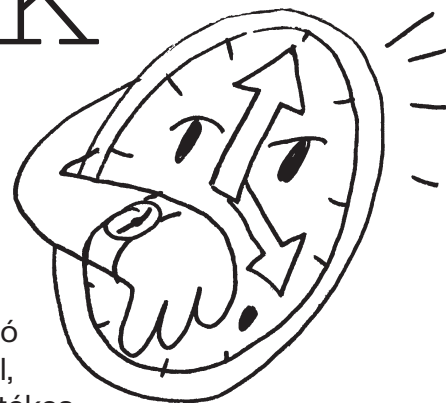
A tér átengedése (giving space) arról szól, hogy hátralépünk, és lehetővé tesszük mások számára, hogy hangjukkal, történeteikkel és kreativitásukkal teljes mértékben elfoglalják a teret. Olyan aktus, amelynek során kinyitjuk az ajtót, és beengedünk rajta másokat, olyan közös környezetet teremtve, ahol mindenki felhatalmazva érzi magát, hogy hozzájáruljon a közös tevékenységhez. Számunkra a pristinai székhelyű Shtatëmbëdhjetë független kulturális szervezetnél a tér átengedése azt jelenti, hogy helyiségeinket és erőforrásainkat felkínáljuk rövid és hosszú távú használatra. Legyen szó akár egy

egyszeri eseményről – előadásról, nyilvános beszélgetésről vagy összejövételről –, akár hosszabb távú elkötelezettségről, például művész-rezidenciaprogramok vagy együttműködés-alapú workshopok befogadásától, mi bárki előtt kitárjuk a kapunkat, akinek van valami megosztani valója. Ily módon nemcsak az alkotásnak adunk teret, hanem a kapcsolatok létrejöttének és fejlődésének is.

A Rezidenca 17 esetében ez a filozófia rugalmas kínálatban ölt testet: művészek, aktivisták és közösségek tagjai használhatják a teret rövidtávú igényeikhez, például egy-egy előadás vagy kiállítás megrendezésére, de részt vehetnek hosszú távú rezidenciákon is, ahol lehetőségük nyílik mélyebben elmérülni munkájukban és a közösségi létben. Hasonlóképpen, a Galeria 17 tere szabadságot ad a művészeknek és kurátoroknak, hogy művészi és kurátori elképzeléseiknek megfelelően alakítsák és használják azt. Ez a rugalmasság nemcsak az alkotófolyamatot segíti, de a közönség számára is megkönynyíti a befogadást, miközben a közösségi kommunikáció és közös növekedés élményébe is bevonja őket.

A tér kialakítása, a tér megtartása és a tér átengedése révén olyan környezetet hozunk tehát létre, amely nemcsak fizikai biztonságot nyújt, de egyúttal érzelmileg és intellektuálisan is gazdagít. A térnek ez a holisztikus megközelítése a közös munkánkban szerepet vállaló művészek, kutatók, aktivisták és a közösség tagjai közötti bizalom és tartós kapcsolatok kiépítésének alapjául szolgál. Közösségünk különböző művészeti ágak alkotóit, új elképzeléseket kutató elméleti szakembereket, illetve társadalmi és ökológiai változásban érdekelt polgárokat tömörít magában – akik mind a párbeszéd, az együttműködés és a kritikai gondolkodás előmozdítása érdekében gyűlnek egybe.

Idő / Erőforrások

A részvételi jellegű művészeti alkotó folyamatok, illetve kulturális munka kapcsán nem árt, ha figyelembe vesszük a következő kérdést is: kinek van egyáltalán ideje részt venni? A kérdésre adandó válasz összefügg azokkal a különféle motivációkkal, amelyek arra készíthetnek valakit, hogy a saját értékes (szabad)idejét egy részvételi művészeti projektre vagy egy művészeti oktatási tevékenységben való részvételre fordítsa. Az egyik motiváció a tudáscsere lehet, amely mögött a kíváncsiság áll: a szabadidőmben ingyen elmegyek valamilyen programra abban a reményben, hogy új tapasztalatokkal és ismeretekkel gazdagodva térek haza. A baráti kapcsolatok is fontos szerepet játszhatnak: azért csatlakozom az időtöltéshez, mert lesznek ott olyanok, akikkel közösséget érzek, és arra számítok, hogy jól fogom érezni magam. A közös érintettség is meghatározó lehet: feltétlenül részt kell vennem ebben az elfoglaltságban; fontos számomra, hogy részvételemmel támogassam a témát. Végül pedig az anyagi ellentételezés is erős motiváció: tisztességes díjazást kínálnak egy művészeti kezdeményezésben való részvételért, ami számomra anyagi előnnyel jár.

Ez a téma újra és újra felmerül a kulturális gyakorlatunk során, úgy az egyéni résztvevőkkel, mint a szervezett csoportokkal kapcsolatban. Utóbbiak kétségkívül más logikát követnek, ennek ékes és kézzelfogható bizonyítéka a környékünkön működő Danaida nevű oktatási központtal és női találkozóhellyel közös projektünk volt. Az egyesület német nyelvtanfolyamokat és írás-olvasás kurzusokat, illetve úgynevezett „alapképzést” kínál migráns nőknek.

Mindez már jó ideje történt, de még ma is érezteti hatását. Művészeti központunk, a < rotor >, 2012-ben együttműködést indítványozott Maryam Mohammadi grazi művésszel. Ő már sok tapasztalattal rendelkezett a nőkkel való óvatos együttműködés terén, és már korábban gondolkodott azon, hogy mit lehetne együtt csinálni a Danaida tanfolyamain résztvevő nőkkel. Barátságos megkeresésünkre azonban váratlan vá-

lasz érkezett: Sajnáljuk, annyira lefoglalt minket a kurzusainkon oktatott tartalmak elsajátítása, hogy nincs időnk együttműködésre egy művésszel.

Miután átgondoltuk a dolgot, mivel az alapvető érdeklődés a Danaida részéről megvolt, szeretnénk volna megtudni, hogy nem akadna-e mégiscsak valamilyen lehetőség az együttműködésre. A megoldás az lett, hogy a művészeti projektet beépítettük a kurzusok tananyagába, és a rendes kurzusok részeként megvalósult az *It's in the hands of women (A nők kezében van)* című meghatározó együttműködés. 118 nő járult hozzá a projekthez azzal, hogy bemutatott egy-egy olyan tárgyat, amelyet az Ausztriába való kivándorlása során vitt otthonról magával. A művész a nőket a tárgyaikkal a kezükben fényképezte le, a tanterv részeként pedig a nők azt a feladatot kapták, hogy beszéljenek a tárgyak jelentéséről, személyes történetéről, és néhány mondatban mutassák be a számukra fontos tárgyat. A teljes projektet később a Graz Museumban egy kiállításon mutattuk be, amelyre a résztvevők közül sokan ellátogattak.

Azóta a Danaida női kurzusainak résztvevőiből álló csoportok a < rotor > „törzsközönségének” részét képezik. Mindig igyekszünk alkalmazkodni a tanfolyamok résztvevőinek igényeihez és meglévő ismereteihez, és személyre szabott művészetközvetítést nyújtani számukra. Így történt ez Nayari Castillo, a Forest Encounters csoport tagjának az Art Space Unlimited számára tartott workshopja esetében is. A workshopon különböző nézeteket valló nők egy csoportja folytatott eszmecserét az „erdő” fogalmáról. A résztvevők anyanyelvükön vagy németül leírták az erdővel kapcsolatos személyes tapasztalataikat, majd ezek a szövegek a *Forest Encounters Glossary (Az Erdei találkozások fogalomtára)* című gyűjtemény részei lettek.

Mit árul el ez az elutasítással kezdődő történet az időgazdálkodásról? Nos, a civil szervezetnek, amellyel együtt szeretnénk volna működni, sűrű tanrendje volt, azzal a világos céllal, hogy a résztvevők elsajátítsanak bizonyos készségeket. Másra nem volt idő. A tanfolyamokon részt vevő nőknek is megvolt a saját időbeosztása, sokan közülük gyerekneveléssel és a mindennapi életük megszervezésével voltak elfoglalva, mindehhez pedig szűkös anyagi keret állt rendelkezésükre. Nehéz lett volna időt szakítani arra, hogy általuk elvégzett az intenzív tanfolyamok mellett még egy művésszel is együtt dolgozzanak, vagy hogy saját kezdeményezésükre igénybe vegyék egy művészeti központ kulturális vagy művészetközvetítési programjait. Annak köszönhetően, hogy a kortárs művészeti projektet ügyesen sikerült integrálni a tanfolyamba, a nők e csoportja mégis részt tudott benne venni.

Közösségek elérése

A kommunikáció és együttműködés tereinek létrehozása nem pusztán arra szolgál, hogy platformot biztosítsunk; arra is szolgál, hogy mindenki úgy érezze, meghallgatják, értékelik, és valami jelentőségteljes dolog részese. A cél, hogy szándékkal lépjünk interakcióba az emberekkel, és hogy ezek az interakciók autentikusak legyenek, és ne pusztán a feladatok elvégzéséről szóljanak.

Ahelyett, hogy kizárólag hivatalos meghívásokra vagy nyilvános pályázatokra hagyatkoznánk, a személyes érintkezést helyezzük előtérbe, amikor Pristinában vagy máshol eseményeket szervezünk. Ez a hozzáállás biztosítja, hogy azok hangját is meghallgassuk és figyelembe vegyük munkánk során, akiket gyakran figyelmen kívül hagynak. Azzal, hogy a saját közegükben találkozunk az emberekkel – akár az otthonukban, akár az általuk látogatott helyeken, például közösségi házakban vagy helyi összejöveteleken –, a digitális eszközökön túlmutató, mélyebb kapcsolatokat építünk ki, és valóban megértjük a közösség igényeit. Ez teszi lehetővé számunkra, hogy befogadóbb és nagyobb hatású eseményeket hozzunk létre.

Ez a személyes érintkezés határozza meg az olyan kulcsfontosságú helyekkel folytatott munkánkat, mint a Galeria 17 és a Residenza 17. A Galeria 17 a kezdetektől fogva a helyi közösség bevonása mellett kötelezte el magát. Olyannyira, hogy az első meghívottak éppen a galériával szomszédos pristinai városrész lakói voltak, akik mindenki más előtt részesülhettek az első kiállításunk nyújtotta élményben. Azóta minden kiállításához oktatási és tájékoztatási terv is kapcsolódik. Ez magában foglalja az iskolák, egyetemek, és a hasonló témákkal foglalkozó különböző nonprofit szervezetek és egyesületek megkeresését és meghívását a galériába. A kiállítások témájától függően tanárokat, előadókat és diákokat is meghívunk, hogy órákat, beszélgetéseket, közös elmélkedéseket tartsanak a galériában. Ezen túl minden kiállítást 360-fokos formátumban dokumentálunk és archiválunk, így azok a csoportok,

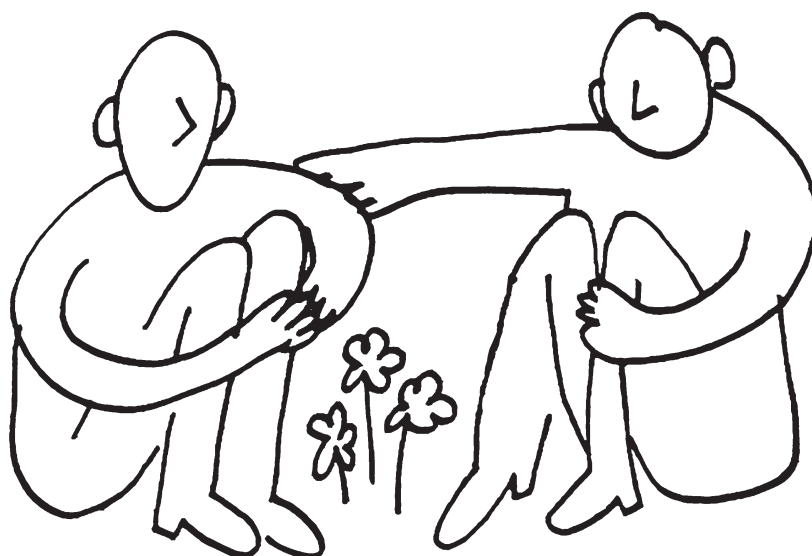
akik különböző okok miatt nem tudnak fizikailag ellátogatni, VR-technológia segítségével élhetik át a kiállítást.

Az egyik legnagyobb hatású ilyen esemény az volt, amikor egy VR-kiállítást mutattunk be egy diákcsoportnak, akik még soha nem tapasztalták meg ilyen immerzív módon a művészetet. E diákok közül sokan koszovói iskolákból érkeztek, ahol korlátozott volt az új technológiákhoz való hozzáférés, és ehhez hasonló tapasztalatokra csak ritkán nyílt lehetőség, elsősorban az infrastruktúra hiánya és az iskolákban uralkodó nehéz körülmények miatt. Izgatottságuk ragályos volt. Az egyik diák meg is jegyezte: „Tisztára olyan érzés, mintha ott járkálnék a térben!” Ez a tapasztalat megmutatta, mekkora erő rejlik az új technológiákban, hogy a művészetet hozzáférhetővé tegyék, különösen azok számára, akiknek a lakóhelyük vagy anyagi korlátaik miatt nincs lehetőségük hagyományos galériák látogatására.

A Rezidenca 17 hasonló filozófiát követ. A kezdetektől fogva különféle csoportokat vontunk be ennek az elhanyagolt középületnek – Hivzi Szulejmáni ma a Rezidenca 17-nek otthont adó egykori házának – a felújításába, civil szervezetekkel, valamint különböző pristinai állami és magánegyetemek művészeti, formatervező és építész hallgatóival együttműködésben. A rendszeres, folyamatos közösségi találkozók kulcsfontosságúak voltak a rezidencia programjainak és szolgáltatásainak a helyi igényeknek megfelelő kialakításában. A kültéri részek kialakításába a környéken lakókat is bevontuk. A látogatottság növelésének és a részvétel sokszínűségének biztosítása érdekében személyesen hívjuk meg az embereket, magyarázzuk el nekik a küldetésünket és ösztönözzük őket, hogy csatlakozzanak. Ennek a közvetlenségnek köszönhetően a részvétel nemcsak spontánabb lett, de jóval sokszínűbb is.

Arra is törekszünk, hogy a közvetlen szomszédságon kívülre is eljussunk. Egyik legfontosabb, folyamatban lévő projektünk, a *Metamorfózis* témája az elhagyatott épületekhez kapcsolódó történelem és kollektív emlékezet feltárása. Pristina kontextusában sok ilyen épület kötődik a város gyors urbanizációjához és a Koszovót az elmúlt évtizedekben alakító társadalmi-politikai forrongásokhoz. Az 1990-es évek végi háborút és az azt követő politikai átalakulást követően Pristina – sok más háborús konfliktust átvészelt városhoz hasonlóan – a városfejlesztés, az elhanyagolás és az elvándorlás egyvelegét élte át. Az elhagyatott épületek jól tükrözik ezeket a közösségeket bomlasztó és elmozdító történelmi változásokat. Ezzel a projekttel felhívjuk a figyelmet az épületek mögött húzódó történetekre, és felkérjük a közösség tagjait, hogy

összák meg gondolataikat. A kezdeményezést kiadványok és kiállítások kísérik, amelyek dokumentálják a helyi közösségek hozzájárulását kollektív emlékezetük megőrzéséhez és értelmezéséhez. A *Metamorfózis* és más helyspecifikus beavatkozások keretében szó szerint bekopogtatunk az emberek ajtaján, és felkérjük őket, hogy vegyenek részt a kollektív emlékezet kutatásában. Azáltal, hogy bevonjuk őket ebbe a kutatásba, nemcsak művészetet hozunk létre, de biztosítjuk is, hogy tapasztalataik és történeteik a narratíva részévé váljanak. A lényeg, hogy bevonjuk az embereket a párbeszédbe, és éreztessük velük, hogy részesei annak, amit létrehozunk. A személyes kapcsolatfelvétel és együttműködés révén olyan közeget teremtünk, ahol a kommunikáció együttműködéshez, az együttműködés pedig átalakuláshoz vezet. Így hidaljuk át a szakadékokat – emberek, eszmék és lehetőségek között –, és így gyakorlunk tartós és jelentőségteljes hatást.

Vendégszeretet

A vendégszeretet ennek a világnak egy olyan lehetséges képét rajzolja fel, és teszi megtapasztalhatóvá, amely sokak számára egyre ritkábban megélhető, és amellyel való találkozás meghatározza azt, hogy mit viszünk magunkkal, és adunk tovább másoknak. A vendégszeret olyan forrás, amely minél többet használjuk, annál gazdagabb lesz. És persze nem csak a vendégről szól: aki vendéget fogad, és megosztja vele, ami az övé, saját hovatartozását, identitását vallja meg, és erősíti. A megosztás közös tapasztalata vonatkozhat mindarra, ami nekünk fontos, legyenek azok hagyományok, szokások és szenvedélyek, ötletek, tervek, de akár kudarcok, félelmek, tapasztalatok is.

Az OFF-Biennále Budapest 2020-ban kapott meghívást a 2022-es documenta kurátoraitól, a ruangrupától, hogy vegyen részt a documenta programját kialakító lumbung közösségben. A lumbung, az indonéz kultúrából származó közös magtár lett e documenta-kiadás központi metaforája és működésmódja: a vendégszeretet tere. A ruangupa által együttműködésre hívott, a világ legkülönbözőbb részein működő – így a nyugati hegemoniát felforgató – közösségek arra kaptak meghívást, hogy osszák meg egymással és a documenta közönségével saját ügyeiket, elköteleződéseiket, működésmódjuk tapasztalatait, és egy a korábbiaktól radikálisan eltérő gazdasági és együttműködési módot kialakítva valósítsák meg a nyugati művészeti világ presztízse-seményének 15. kiadását. A barátság lett az együttműködés alapja, ennek ökonómiája mentén tervezték újrarajzolni a documenta intézményi kereteit. A meghívás újabb meghívásokat szült: a ruangupa által bevont közösségek lehetőséget kaptak arra, hogy másokat hívjanak meg, feloldva ezzel a centralizált működésmód alapjait.

Így történt, hogy az OFF-Biennále Budapest is vendégül láthatott számos művészt és művészeti kezdeményezést, továbbosztva, és így megtöbbszörözve a neki felkínált forrásokat. E radikálisan új működésmódot érintő, a vendégszeretet próbára tevő első kihívás a szervezet számára a Covid-19 pandémia volt, amely meggátolta a személyes találkozókat, az egymás helyszíni megismerésének lehetőségét, és a vendégség áttételes, korlátozottabb formáit kezdeményezte.

Az olykor több száz fő részvételével tartott zoom-beszélgetések során korábban nem ismert módokon barátkoztunk: keserűségünket és félelmeinket oldandó online ismerkedtünk, játszottunk, zenéltünk és partyztunk, miközben közösen próbáltuk alakítani a következő documenta kereteit, és egy ez után is működőképes közösség alapjait.

Érezhető volt, hogy míg egyesek számára a vendégszeretet kulturálisan jobban beágyazott, a hétköznapi létet meghatározó gesztus, másoknál egy tanulási folyamat, amelybe nagyon különböző módokon tudnak bekapcsolódni.

E tanulás kevésbé formális oktatási formákat kíván, mint inkább tapasztalatot. Akit vendégül látnak, és így megtapasztalja a befogadás és az elfogadás különböző módjait, az maga is nyitottabbá válik arra, hogy ezeket a tapasztalatokat továbbadja. Amikor belépünk valakinek a saját közegébe, „otthonába”, ott nem csak az adott személyek, de az egész környezet vendégül lát minket. A kulturális különbségek felismerése, megismerése, a behelyezkedés a közegbe sokrétű empirikus tapasztalata segít a kapcsolódási pontok megragadásában. Nekünk erre korlátozottan volt lehetőségünk, az érzéki tapasztalat, a közvetlenség, a nonverbális gesztusok egy olyan gátló közegen (távolság, meditizáltság, időkeret, a Covid okozta bizonytalanság) keresztül jutott el hozzánk, amely sokat tompított az üzenetek erején.

Fejben utaztunk, monitorok előtt és hosszú hónapok múlva, a korlátozások lassú feloldásával, kisebb csoportokban találkozhattunk először Kasselban, a maszkok mögött kerestük az ismerős arcokat. Kihívásból a járvány végével is maradt elég, a vendégszeretet a status quo fenntartásának erős falaiba ütközött számtalanszor, a documenta nem tudta átlépni saját árnyékát, a vendégségbe érkezők közül sokan távoztak keserűen, hamarabb is, mint tervezték.

Mindemellett is megtapasztalhatóvá vált a vendégségben levés és a vendégfogadás számos örömteli mozzanata, amelyek túlmutatva az adott helyzeteken új perspektívákat nyitottak. Ahhoz, hogy a közösségeket ért, e documenta-kiadás alapjait felforgató támadások következtében ne lehajtott fejjel, áldozatként térjenek haza a résztvevők, az egymás közötti szolidaritás járult hozzá leginkább, mert a nehézségekre válaszul pozitív tapasztalatok is érkeztek, számos határozott kiállás, felelősségvállalás, vigasz.

Az OFF-Biennálé számára ez a vendégség új barátokat, szövetségeseket, tudást hozott, számos témát, közösséget

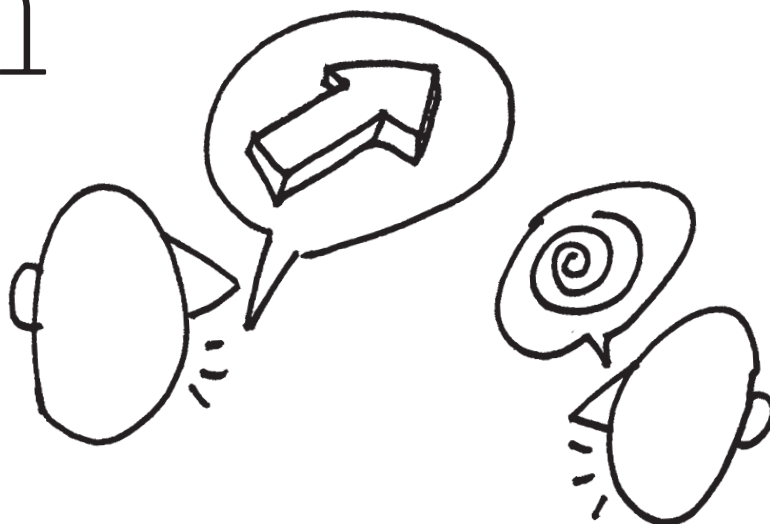
és alkotót hozott helyzetbe, valamint fontos visszajelzés volt a tekintetben, hogy az általunk vízionált és megélt működés-mód számos globális partner számára is alapvető, nem naiv álmokat élünk tehát, hanem egy másik valóságot.

Vendégségbe mentünk és vendéglátóink nagyvonalúsága miatt magunk is vendéglátók voltunk: úgy a Fridericianum nagyméltóságú tereiben, amelyeket a lumbung iskola tett elevenné, mint (a documenta fifteen másik helyszínén) a Fulda-parti Ahoi csónakházban, ahol egy, a játszóterekkel foglalkozó közteri projekt keretében játszani hívtuk a játékot életmódnak tekinteni tudó barátainkat. A Recetas Urbanassal épített híd (az Allesbrücke, azaz Mindenhíd), amely egy csónakház-épületen át a fantázia birodalmába vezetett, egy helyi iskola diákjainak vendégszeretetét dicséri. Mi meghívtuk őket, és ők is vendégül láttak bennünket, amikor nem csak iskolájukba, de vízióikba is beengedtek, megosztották hiányérzeteiket, ötleteiket, terveiket. Ezt mind az égbe emelte a Mindenhíd, amelynek élete a documenta után az iskolaudvaron folytatódott.

A vendég-létet a vendéglátó nagyvonalúsága és bizalma nyitotta meg afelé, hogy mi is újabb vendégeket hívjunk. És itt a vendéglátó-vendég kapcsolat komplex szövődése tárult fel, hiszen már a ruangopa, a mi vendéglátónk is vendég volt Kasselben, mi az ő vendégei voltunk, miközben persze a városé és a helyi kisebb közösségeké is. Egy idő után majd nemhogy nehezen követhető, hogy ki milyen forrásokat oszt meg, mit tekint sajátjának, milyen privilégiumokat ismer fel, és mond le róluk, miközben a lemondás itt nem veszteséget, hanem továbbadást, így gazdagítást jelent. És valamelyest a kontrol elengedését is, hiszen ez a fajta bizalmi együttlét, a vendégség tovább és annak továbbnyitása nem teszi lehetővé a központi tekintet mindent átlátó kontrollját. De nem csak lehetőségeket kaptunk ezzel a szabadsággal, hanem felelősséget is, felelősséget a vendégeinkért. Ez a felelősség vált a documentát övező - és ezt a kiadást felforgató - politikai támadások egyik kulcsmotívumává, amelyben a vendéglátó iránti tisztelet a kritikai megközelítésmódot ellehetetlenítő előírássá változott.

Nagy csomaggal tértünk haza erről az utazásról, rengeteg tapasztalat és tanulság velünk maradt - ahogy kételyek is maradtak bőven. A vendégszeretet, amelyet a lumbung-tagok, a művészek és a gyerekek részéről tapasztaltunk, és amelynek továbbadására elköteleződöttünk, mind közül talán a legfontosabb.

Kiigazodás a különbözősé- geken

A kommunikáció – gyerekek között éppúgy, mint felnőttek között – munkát igényel. Akár megértésre, barátságra, határok kijelölésére, vagy csak egy üzenet átadására törekszünk, ez a folyamat gondoskodást igényel. Fontos, hogy átsegítsük ezen a különböző társadalmi és kulturális háttérrel rendelkező felnőtteket és gyerekeket. A különbözőségeken való kiigazodás folyamatos és állandó gyakorlat, még, ha leginkább csak akkor is kerül szem elé, ha konfliktus alakul ki. Tereza Havlínkova fotóművésszel beszélgettünk, hogy külső nézőpontból kapjunk képet arról, hogyan is igazodjunk ki különbözőségeken. Ő fotózta *A kicsinyek nagy földje* című, gyerekeknek rendezett alkotótábor, amely a tranzit.cz által szervezett Matter of Art biennále keretében 2024 nyarán zajlott Prágában, Csehországban.

Tereza S.: Volt valami előzetes elképzelésed arról, hogy mit fogsz fotózni?

Tereza H.: Tudtam, hogy ez egy gyerektábor, és hogy a csoportos tábori foglalkozásokat kell majd fényképeznem. Tudtam, hogy prágai és ostravai gyerekek lesznek ott, és tudtam, hogy az ostravai gyerekek egy csoportként érkeznek a táborba. De főleg amiatt aggódtam, hogy hogyan fogok

tudni beltérben fotózni – milyen fényviszonyok lesznek, és így tovább.

Tereza S.: Valójában három csoport volt a táborban. Voltak a Prága 7. kerületéből érkezett gyerekek, akiket a szüleik írat-
tak be, aztán voltak az ostravai gyerekek, akikkel a TV Páteř
kollektívának köszönhetően kerültünk kapcsolatba, de voltak
a táborban ukrán gyerekek is.

Tereza H.: Hú, én csak a prágai és az ostravai gyerekek kö-
zötti különbséget vettem észre. A prágai gyerekeket a szüleik
hozták a helyszínre, de az ostravai gyerekek egy csoportban
jöttek, és egyértelmű volt, hogy romák, és hogy nem a szüleik
jöttek velük, hanem kísérők. Először a kísérők nem is hagyták,
hogy fényképezzek. Bár tudták, hogy a tranzittal vagyok, érez-
tem egyfajta bizalmatlanságot a részükről, és látszott, hogy
féltik a gyerekeket a fotózástól – féltették őket a kizsákmá-
nyolástól vagy a bántalmazástól, ha a fotók felkerülnének az
internetre. Ugyanakkor nem lett volna értelme kihagyni a roma
gyerekeket a fotózásból. Ha a roma gyerekek kivételével
mindenki mást lefényképeznék, akkor csak kizárnám őket. De
megértem, hogy ezek a nők feleltek a gyerekekért, és emiatt
óvatosak voltak. Végül aztán pont az ellenkezője történt. Pil-
lanatok alatt én lettem ott a legérdekesebb ember, és főleg az
ostravai gyerekek voltak kíváncsiak rám. Vonzotta őket a nő
a hatalmas fényképezőgéppel, és mókásnak találták, hogy le-
fotózzák őket. Muszáj volt elmagyaráznom nekik, hogy rajtuk
kívül másokat is le kell fényképeznem. Így aztán onnan, hogy
azon agyalok, mennyire van értelme kizárni a roma gyereke-
ket a fotózásból, oda jutottam, hogy egész idő alatt próbálom
nem csak ezt a kis csoportot fényképezni. De még az ostravai
csoportban is voltak olyan gyerekek, akik félénkebbek voltak,
és akik visszafogták magukat. Általánosságban azonban az
ostravai gyerekekkel könnyebb volt az interakció – jobban ér-
deklődtek irántam, tudni akarták, hogy mit csinálok ott, mit és
hogyan fotózok, hol élek, honnan jöttem és így tovább. Többet
beszélgettek velem.

Tereza S.: Volt még más is, ami megragadta a figyelmed?

Tereza H.: Amire fény derült – mint minden hasonló tanuló-
térben –, az az egyes gyerekek eltérő háttére volt: különbség
volt abban, mennyire képesek együttműködni, megérteni,
hogy mit kérnek tőlük. Látszott, hogy egyes gyerekek hasonló
foglalkozásokhoz vannak szokva, mások kevésbé. De az
egyes gyerekek életkora és személyisége is szerepet
játszhat ebben.

Tereza S.: Hogyan jellemeznéd a gyerekek közötti viszonyokat?

Tereza H.: Volt egy nyelvi akadály. A gyerekek egy része ukránul beszélt – talán az nekik könnyebb volt –, a többiek pedig nem értették őket. Azt hiszem, a csoportok általában nemigen keveredtek egymással – egy prágai fiút kivéve, aki-nek komoly vezetői ambíciói voltak, és megpróbált mindenkit irányítani, úgyhogy ő mindenkivel kommunikált. Nekem is megpróbált dirigálni. :)

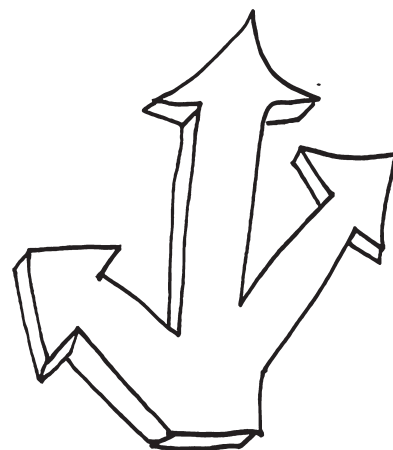
Fokozott empátiát érzek azok iránt, akik valamilyen módon hátrányos helyzetűnek látszanak. Ezért aggódtam különösen az ostravai gyerekek miatt. Anyáskodóbb voltam velük, jobban figyeltem arra, hogyan bánnak velük, hogyan bánok velük én magam. Aztán viszont felháborított, hogy gúnyolódni kezdtek egy prágai lányon, akinek rövid volt a haja. Azt kiabálták, hogy leszbikus, és ezt kimondottan sértésnek szánták. Nekem úgy tűnt, hogy nem tudnak mit kezdeni ezzel a jelenséggel, amivel még sosem találkoztak, ezért olyasmihez nyúlnak, amit valahol a külvilágban hallottak a rövid hajú nőkkel kapcsolatban. És úgy döntöttek, hogy így szembesítik a lányt azzal, hogy furcsának találják. Úgy éreztem, nem az én feladatom, hogy bármilyen módon beavatkozzak – végtére is csak azért voltam ott, hogy fotózzak. Emberi szinten viszont éreztem, hogy ez helytelen, és közbe kell avatkoznom. Már csak azért is, mert nekem is rövid a hajam, és tudom, milyen kellemetlen, amikor az emberek megjegyzést tesznek rá. Tizenhárom évesen ugyanúgy megesik ez az emberrel, mint harmincévesen, ráadásul férfiak, nők és gyerekek egyaránt megjegyzést tesznek rá, szóval ez nem az a fajta támadás, ami csak az emberek egy bizonyos csoportjától jön. Én ezt sértésnek éreztem, és azt láttam benne kifejezésre jutni, hogy ezeket a gyerekeket valamiért irritálja a lány fizimiskája. Innentől fogva az empátiám arra irányult, akit pusztán amiatt ér támadás, ahogy kinéz, ráadásul szerintem a lány ennek nem is feltétlenül volt tudatában. Abban a közegben, ahol ő él, valami prágai közösségben, valószínűleg nincs abban semmi különös, hogy rövid haja van.

Tereza S.: Amennyire én tudom, életében először hallotta a leszbikus szót, és nagyon összezavarta a gyerekek viselkedése. Nem értette a dolgot. De aztán elmondta nekem, hogy az iskolájában is tettek már megjegyzést a gyerekek a hajára, úgyhogy ez nem volt számára akkora újdonság.

Tereza H.: Azt éreztem, hogy talán olyanokra haragszik, akinek viszont eszközei sincsenek ahhoz, hogy felfogják és felismerjék, mit is csinálnak. Nyilván senkit nem akarsz

ragadozónak látni – nem akarod gonosznak tartani az embereket, hiszen fel lehet fejteni, honnan eredhet ez a fajta félreértés. Ráadásul ott és akkor nem igazán tudsz ellene tenni semmit. Főleg, mivel a rád osztott szerepkörben se nem vagy abban a helyzetben, hogy kapcsolódj vagy beavatkozz, se nem rendelkezelsz a szükséges eszköztárral. Tudod, hogy valahogy kezelni kellene a helyzetet, de nem te vagy a felelős személy – sem a felkészültséged, sem a szakképesítésed nincs meg hozzá. A helyzetről két dokumentumfilm is eszembe jutott: az egyik a *Dům bez východu (Ház kijárat nélkül)*, a másik a *Dajori*. Mindkét film elviselhetetlenül nehéz; arról szólnak, hogyan szembesülnek emberek olyan problémákkal, amelyek megoldása nem áll hatalmukban. Mindkét film roma családokról szól, de fehérek készítették őket. Az én helyzetem más volt; nekem nem kellett olyan etikai problémákkal megküzdennem, mint a filmeseknek – rám volt osztva egy feladat, és ennyi. De egy nem roma filmesnek van egyáltalán felhatalmazása arra, hogy ilyen történeteket moziban közzé tegyen? Beleszólsz valaki más életébe, arra kényszeríted, hogy szembenézzon a helyzetével, amihez talán nincs is elég ereje vagy képessége. Milyen lehetőségük van arra, hogy egy audiovizuális produkcióban önmagukat ábrázolják? Mindenféle kérdés felmerült bennem. Nem ellentmondásos az efféle szociális manipuláció a kulturális szférában? Rendelkezik-e akkora jelentőséggel és eléréssel, amelyet szeretnénk? Nem inkább kölcsönösen haszontalan, érzéketlen és veszélyes?

Interszekcionalitás

Az interszekcionalitás fogalmának meghatározásához lefordítottunk egy részletet a La Escocesa nemi alapú erőszakkal, hátrányos megkülönböztetéssel, illetve konfliktusokkal foglalkozó feminista protokolljából, amelyet a Genera, egy szexuális- és nemi szabadság, valamint jogvédő, feminista tanácsadásra szakosodott egyesület írt.

Az interszekcionalitás kifejezést Kimberlé Crenshaw használta először 1989-ben. A fogalom segítségével kielemezhető, hogy a strukturális elnyomás különböző válfajai hogyan metszik egymást egy adott társadalmi kontextusban. Célja, hogy összetettebb rálátást nyújtson, mint a csak egyetlen különálló problémára összpontosító elemzés (például, ha csak a társadalmi nem tengelyére fókuszálunk, mint ami mindenre magyarázatot adhat), ugyanakkor a hatalmi dominancia különböző formáinak elemzésére is szolgál. Így az interszekcionalitás olyan szempontrendszert nyújt számunkra, amelyből megérthetjük, hogyan alakulnak ki az új társadalmi kategóriák, és ezek metszéspontjainál hogyan jönnek létre az egyenlőtlenségek és/vagy társadalmi előnyök. Ez megmutatja számunkra, hogy hol helyezkednek el a társadalmi szereplők a konkrét társadalomtörténeti kontextusokban a hatalmi viszonyokon belül, és milyen eltérő nézőpontokat képviselnek a különféle társadalmi problémákkal kapcsolatban.

Az interszekcionalitás segít megérteni, hogy a különbségek mentén alakulnak ki a fokozatos kirekesztés/befogadás irányvonalai, amelyek ezért aszimmetrikusan rögzülnek olyan rendszerek által, mint a patriarchátus, a homofóbia, a transzfóbia, a klasszizmus, a rasszizmus vagy az épségizmus (ableizmus).

Mivel jár az interszekcionalitás, és hogyan működik intézményi vagy közösségi keretek között?

- Vegyük figyelembe, hogy az erőszak vagy zaklatás esetében a dominancia mely tengelyei relevánsnak. Nem

az emberekben kell megkeresni az interszekcionalitást, hanem inkább arra kell figyelni, hogy a különböző strukturális tényezők, mint például a szexizmus, a klasszizmus, a rasszizmus vagy az állampolgári státusz (származás és jogállás) hogyan befolyásolják az esetet.

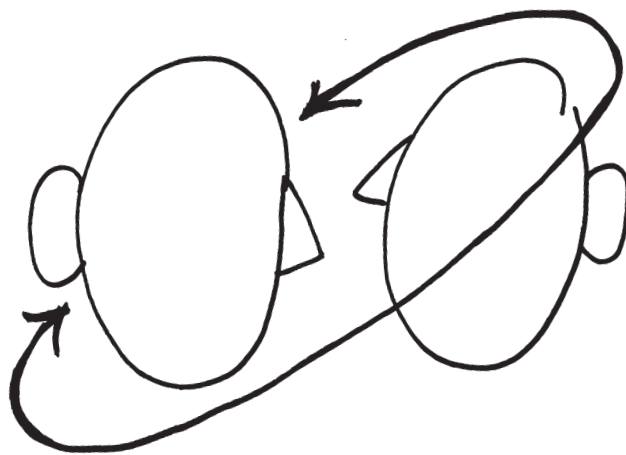
- Értsük meg és foglalkozzunk a sebezhetőséggel úgy, hogy nem csak az egyénre, hanem elsősorban azokra a struktúrákra összpontosítunk, amelyek a konkrét nemi, faji, szexuális vagy egészségügyi sebezhetőséget generálják, illetve ezek viszonyára a többi hatalmi struktúrával.
- Értsük meg, hogy az intervenciók és szolgáltatások javasolt módja, valamint az, ahogyan az erőszakról és a nők felépüléshez vezető útról gondolkodunk, társadalmi és anyagi helyzettől függ, és gyakran azoknak a nőknek a szükségletei szerint felállított kritériumoknak felel meg, akiknek a helyzetét „normálisnak” tekintik (általában a legprivilegizáltabbak).
- Fordítsunk különös figyelmet szolgáltatásaink hozzáférhetőségére, tájékozódjunk az anyagi és szimbolikus korlátokról, és gondoljuk át, milyen intézkedések szükségesek a leginkább veszélyeztetettek megközelítéséhez.
- Értsük meg, hogy az erőszakot interszekcionálisan szükséges elemezni, különösen az erőszakot elszenvedők gazdasági, lakhatási és jogi körülményeivel kapcsolatosan.
- Győződjünk meg róla, hogy tudomásul vettük-e az összes olyan tényezőt, amely hatással lehet az illetőre, akiről gondoskodunk (például az előítéletek miatt számukra elérhetetlen közszolgáltatások, a rendőri jelenléttől való félelem a rendezetlen jogállás miatt, stb.)

Ha egy konkrét emberre fókuszálunk, vegyük figyelembe, mely intervenciók stratégiák reprodukálhatnak fennálló hatalmi viszonyokat. Szükséges, hogy az általunk kidolgozott eszközök ne a rendszerszintű erőszak káros mintáira épüljenek, hanem teret adjanak a cselekvőképességnek és az önérvényesítésnek.

A feminista protokoll célja, hogy a transzformáció és a társadalmi változás eszköze legyen, nemcsak konkrét helyzetek kapcsán, amelyek a La Escocesa berkeiben felmerülhetnek, hanem minden olyan kultúrák közvetítő számára, aki a feminista és transzformatív igazságszolgáltatás eszméit népszerűsíti.

Ez a szemlélet egyrészt lehetővé teszi, hogy a mindenkori érintettek kerüljenek az intervenció középpontjába, másrészt pedig, hogy megvédjük az egyéni gondoskodás, illetve a társadalmi és közösségi szintű transzformáció szempontjából általunk legetikusabbnak és legelőnyösebbnek tartott elveket.

Szövetségek

Legyen szó művésről, kulturális dolgozóról vagy akár művészeti intézményről, mindegyikre egyaránt érvényes, hogy egyedül mennek nem sokra. Különösen akkor nem, ha részvételi, társadalmilag elkötelezett projektekben tevékenykednek. Céljaink megvalósítása érdekében tanácsos újabb és újabb szövetségeket kötni. Ezek formát ölthetnek hasonlóan gondolkodó emberekkel, de akár tudatosan egymást kiegészítő pozíciókkal való összefogásban is. A szövetségek különböző időtartamra jönnek létre; egyesek csak addig tartanak, amíg ki nem fut a projekt, míg mások hosszabb idő alatt formálódnak, esetleg nyílt végűek. Akárhogy is, a szövetségek mindenképpen figyelmet igényelnek, és ápolni kell őket.

Ha mi kezdeményezzük a szövetséget, akkor jó eséllyel teljes mértékben közösek a céljaink a felkért partnerrel. Ha azonban minket kérnek fel, hogy vegyünk részt egy szövetségben, sokkal több kérdés merül fel, és tisztáznunk kell, hogy a célok összeegyeztethetőek-e a mi szemléletünkkel és értékrendünkkel. Más kérdés, hogy mennyi időt és energiát vagyunk hajlandóak, illetve képesek a szövetségre áldozni.

Mivel ez egy olyan téma, amellyel kapcsolatban több szövetséges nézőpontját szeretnénk volna megismerni, úgy döntöttünk, hogy ezt a fogalmat több hang megszólaltatásával járjuk körül. Alább egy Ajete Kezqeli (17. Foundation), Anton Lederer (< rotor >) és Tereza Stejskalová (tranzit.cz) között zajlott hosszabb beszélgetés részlete olvasható a szövetségek témaköréről.

Ajete: Ami a szövetségeket illeti, mi kiegyensúlyozottan közelítjük meg őket, hogy se ne merüljünk el bennük túlságosan, se ne maradjunk teljesen kívülállók. Arra törekszünk, hogy eléggé bevonódjunk ahhoz, hogy egy hullámhosszon legyünk, de megtartjuk a szükséges távolságot is, hogy megőrizzük a tisztánlátásunkat és a rálátásunkat. Szövetségeinket hosszú távú, stabil keretnek tekintjük, amely kölcsönös támogatást tesz lehetővé. Miközben mindig készen állunk, hogy sürgős esetekben reagáljunk, elkötelezettek maradunk a tágabb, stratégiai szemlélet megőrzése mellett is. Alapítványként proaktív csoportokkal igyekszünk együttműködni – olyanokkal, amelyek céltudatosan cselekednek, és inkább elébe mennek az igényeknek, mintsem egyszerűen csak reagálnak rájuk. Tekintettel feladataink összetettségére, igyekszünk odafigyelni a kiégés kockázatára is, mivel ez hatással lehet arra, hogy képesek vagyunk-e az érdemi hozzájárulásra és a kitartó munkára.

Anton: Eddig összetettebb, sokszereplős és hosszú távú szövetségekről volt szó. Ez más, mint a közös projektünk, az Art Space Unlimited, amely bizonyos időkorlátok közé van szorítva. Lezajlik a program, aztán vége. De ezekről a szóban forgó szövetségekről az elején sosem tudhatjuk, hogy valójában meddig tartanak majd. Úgy gondolom, hogy például a szélsőjobboddallal szembeni szövetségre még nagyon sokáig szükség lehet. Ilyenkor meg kell fontolni a személyes befektetést, hogy mennyivel tudsz a dologhoz hozzájárulni – ha nem elég csak egy hónapig kell benne lenni, hanem talán évekig is.

Tereza: Él bennem egy kép arról a jelenségről, amiről mindketten beszéltek; a távol lévő apa metaforájaként írnám le. A távol lévő apa nincs ott, majd egyszer csak felbukkan, hozza a sok ajándékot, teljesít minden kívánságot, nagyon szórakoztató, de aztán hamar elfárad, és nagyon hosszú időre, talán örökre eltűnik. Közben az anya folyamatosan jelen van, és ő nem annyira szórakoztató; elég szigorú, és világos határokat szab annak, hogy mit tud megtenni érted, de mindig ott van.

Anton: Én vagyok az anya?

Tereza: Igen, mert bár most még talán csak kismértékű a hozzájárulásod, de megbízhatóan jelen vagy – az emberek tudják, hogy hosszú távon számíthatnak rád.

Ajete: A szövetségeket dinamikus partnerkapcsolatnak tekintem. Mindegyik fél hozza a saját egyedi nézőpontját és prioritásait, de van egy közös alap, amely a hosszú távú együttműködés érdekében folyamatosan összehoz minket.

Az ideiglenes partnerkapcsolatok, bár értékesek, egy lépést jelenthetnek az erősebb, tartósabb szövetségek kialakítása felé. A valódi szövetségek túlmutatnak egyetlen célon vagy azonnali reakción, és a hosszú távon fenntartható együttműködésre összpontosítanak.

Anton: Egy barátom, Isa Rosenberger bécsi művész „ideiglenes szövetségekről” beszél. Ezt a stratégiát nőikkel közösen megvalósított projektjei során fejlesztette ki. Azt mondja, hogy miután a projekt lezajlott, néhányukkal lehet, hogy barátságot köt majd, és talán újra csinálnak valamit együtt. Az ilyen ideiglenes szövetségek néhány hónapig, esetleg egy évig tartanak, aztán eredményt hoznak. De dolog folytatódhat is, és egy ideiglenes szövetség hosszú távú szövetséggé is válhat. Egyszer felkértünk egy feminista központot innen a városból egy művészeti projektre. Akkor még nem beszélhettünk szövetségről, de most már hosszú évek óta nagyon közel állunk ehhez az intézményhez, így végül valamiféle szövetséggé alakult a köztünk lévő kapcsolat. Más esetekben születik egy együttműködésre való felkérés, amelynek utána különböző okokból nem lesz folytatása.

Tereza: Mennyire kell szigorúnak lennünk a szövetségeinkben? Mindig ragaszkodjunk az alapértékeinkhez, vagy legyünk rugalmasabbak? Látsz különbséget a művészeti közegekből és a más területekről érkező emberekkel való szövetségek között?

Anton: A kulturális területekről érkező kollégákkal, különösen azokkal, akikkel egy városban dolgozunk, önkéntelenül is egyfajta feszültség alakulhat ki. Ugyanazon a területen tevékenykedünk, ugyanazokhoz a forrásokhoz és pénzeszközökhöz jutunk hozzá, a közönség egyazon szeletén osztozunk. Nagyon igyekszem figyelmen kívül hagyni ezt a légkört, de néha mégis jelen van. Amikor fiatal kulturális dolgozó voltam, erősebben éreztem ezt; régebben elég nagy volt a feszültség, de az utóbbi időben sokkal jobb lett a helyzet. A fiatalabb generációk szolidárisabbak, és jobban hisznek a szövetségekben. A más területeken – például az oktatási, az ifjúsági, kulturális vagy a migráció területeken – aktív szervezetekkel szövetségben való együttműködés számos előnnyel jár. Nagyobb a kíváncsiság egymás iránt, és ott van az az érzés, hogy többet tanulunk egymástól.

Tereza: Hát igen, azt a területet, amelyben tevékenykedsz, jól ismered, de lehet, hogy más területekről nem tudsz annyit. Lehet, hogy a kulturális szférában természetesnek veszed, vagy feltételezel bizonyos dolgokat. Más területekkel kapcsolat-

ban pedig vár rád egy tanulási folyamat. Megismered, hogy máshol mi a helyzet; figyelsz, tanulsz, és egyre kevesebb feltételezésed lesz.

Ajete: Ami igazán számít, azok a szövetség mögött húzódó közös célok és az elkötelezettség. Ha a cél mindkét fél számára kiemelten fontos, akkor maga a terület, ahonnan érkezünk – legyen az művészet vagy egyéb – másodlagossá válik. Az együttműködés mozgatórugója a közös cselekvésvágy.

Érvek a felnőttközpontúság ellen

A gyerekek egy másik generáció; velük lenni annyi, mint jelen lenni egy új generáció születésekor. Ma senkinek sincs receptje arra, hogyan készítsük fel a gyerekeket az életre egy olyan világban, amelynek az irányítása egyre inkább kicsúszik a kezünkől. Hogyan vértessük fel őket az egyre ködösebb jövőre? Talán ma nincs más választásunk, mint hallgatni a rájuk, és hagyni, hogy hassanak ránk. Ez a gondolat olyannyira nem új, hogy térségünkben két radikális huszadik századi intézményi és pedagógiai kísérlet is erre épült – Janusz Korczak varsói gyermekotthona, illetve a hadiárvak számára a háború után létrehozott budapesti Gaudiopolis gyerekköztársaság. Mindkét kezdeményezés egyúttal a gyerekek emancipációjára is törekedett, például gyerekújságok kiadásával, amelyeknek maguk a gyerekek voltak a szerzői és szerkesztői. Ezek a kiadványok lehetőséget biztosítottak a gyerekek számára, hogy saját vízióikat, elképzeléseiket és szemléleteiket megosszák a többi gyerekkel és a felnőttekkel. Az, hogy a gyerekek nyilvánossághoz jutottak, ahol bármilyen módon kifejezhetik magukat, emancipációs hatással bírt mind a kezdeményezésekben résztvevő gyerekek, mind a felnőttek számára. Ezek ugyanis a felnőttek és a gyerekek közötti hagyományos dinamikát próbálták megkérdőjelezni. Az alábbi párbeszédetek ugyanebben a szellemben zajlottak. Tízéves lányom készített interjút a barátaival, rámutatva, hogy a gyerekek hangján keresztül ma is betekintést nyerhetünk a világukba.

**

N (10 éves): Szerinted milyen lenne, ha szabadok lennének a gyerekeket?

Ni (7 éves): Először is nem lenne sulis. Másodszor, nem kellene, hogy a szüleink parancsolgassanak nekünk. Harmadszor, mindent megkapnánk ingyen – de csak a gyerekek, a felnőttek

nem. A játékok nekünk ingyen járnának, de a felnőtteknek nem. Nem lenne házi.

N: Melyik tárgyat szeretted a legkevésbé?

Ni: A csehet.

N: Mi lenne sulis helyett?

Ni: Vakáció. És a vakáció után még több vakáció.

N: És mit csinálnál a vakáció alatt?

Ni: Unatkoznék, valahol feküdnék. És ha azt már nem lehetne, és muszáj lenne, hogy legyen valamennyi iskola, legalább a tárgyakat mi választhatnánk meg, és nem lenne házi. Lehetne például csehóra. És lehetne szünet az óra közben.

N: És a játékokkal kapcsolatban – mit tennél, ha a szüleid is ingyen cuccokat akarnának?

Ni: Mindent ingyen megkapnék, és odaadnám nekik.

★★

N: J, neked mit jelentene a gyerekek szabadsága?

J (7 éves): Nekem az lenne a szabadság, ha nem lenne se sulis, se házi. Egész évben vakáció lenne, és minden játékot megkaphatnánk, amit csak akarunk, és olyan szobánk lehetne, amelyet csak akarunk – mindent ingyen. Vagy, hogy csak hétfőn, szerdán és pénteken lenne sulis. És a vakáció egy kicsit hosszabb lenne, mondjuk négy hónap – június, július, augusztus, szeptember.

N: És mit csinálnál a vakáció alatt?

J: Elmennék a barátaimhoz, kirándulni, kastélyokba, múzeumokba, színházba, meglátogatnám a nagyjajaimat, és megünnepelném a szülinapomat.

N: És milyen játékot szeretnél, ha bármilyen játékot megkaphatnál?

J: Egy plüss papagájt. Volt egy madaram, de lejött a feje.

N: És melyik tantárgyat szeretted a legkevésbé?

J: A matekot.

★★

N: L, szerinted hogy nézne ki a gyerekek szabadsága?

L (8 éves): Mindenki hazavinné a gyerekeket az árvaházból, és kapnának elég pénzt és ennivalót. Újra lenne családjuk, és olyan dolgaik, amiktől boldogok lennének. A gyerekek bármit megtanulhatnának, amit szeretnének. A tanárok megkérdeznék tőlük: „Gyerekek, ma mit szeretnétek tanulni?” És a gyerekek találnák ki maguknak.

N: Szóval szeretnél iskolába járni, de azt akarod, hogy te választhasd meg a tantárgyaidat. És melyik tárgyat szeretted a legkevésbé a suliban?

L: Talán a csehet.

N: Mást is jelent neked a gyerekek szabadsága?

L: A szegények pénzt kapnának. A túl drága dolgokat

betiltanák, mert vannak gyerekek, akiknek nem lehet olyanjuk, és akkor túl szomorúak. Például mi van, ha el akarsz menni egy vidámparkba, és ott akarsz aludni, és az százezerbe kerül, és a szegények is el akarnak menni? Jaj, ne! Nem szeretném, ha irigykednénk egymásra. Az is jó lenne, ha a felnőttek tisztelnék a gyerekeket – nem lennének velük utálatosak. Kedvesnek kellene lenniük a gyerekekhez. És bárcsak ne lennének tolvajok.

N: Milyen lenne, ha a szüleid jobban bánnának veled?

L: Szeretem, ahogy most bánnak velem. Kedvesek hozzám, de szigorúak is. A gyerekeket nem szabad elkényeztetni, néha nekik is el kell mosogatniuk. Nem kell mindig a szülőknek.

★★

N: V, mit jelentene neked a gyerekek szabadsága?

V (8 éves): Nem lenne sulis, nem lenne semmi. Mindent utálok. Nem szeretem a csehet, a matekot se szeretem. A tornaórát és a szüneteket szeretem – ennyi. Semmi mást nem szeretek a suliban. Utazni szeretnék sulis helyett.

★★

N: T, mit jelent neked a gyerekek szabadsága?

T (4 éves): Nem mennék oviba. Talán az a legrosszabb dolog a világon.

N: Nem érzed ott jól magad?

T: Nem.

N: Mi lenne az ovi helyett?

T: Lerombolná egy óriás betongolyó.

N: És mit csinálnál, ha nem járnál oviba?

T: Vennék egy nagyon erős sárkányszörnyet az apukám telefonján, és azzal játszanék.

N: Egész nap szörnyekkel játszanál a telefonodon?

T: Nem tudom. Nem tudok más ötletet.

★★

K (14 éves): Bárcsak a felnőttek elkezdenének bízni a gyerekekben. Nem kéne folyton azzal jönniük, hogy csak kisgyerekek túl nagy a fantáziával.

★★

Ni: N, és neked?

N: Két év vakációt szeretnék. És hogy mindent ingyen megkapjunk. Hogy azt vehessünk, amit csak akarunk. Szeretném, ha festhetnék a szobám falára – nagyon szeretném kifesteni a szobámat.

T (43 éves): És mi történne két év vakáció után?

N: Akkor lenne egy újabb vakáció.

T: Tehát ez egy végtelen vakáció lenne?

N: Igen, az szuper lenne.

T: És hogy nézne ki egy napod?

N: Felébrednék, fogat mosnék, reggeliznék, felöltöznék, aztán talán lemennék a barátaimmal a Gutovka parkba, ahol játszánk. Aztán hazamennénk, és megebédelnénk...

T: És ki főzné meg neked az ebédet?

N: Anya és apa. Aztán együtt elmehetnénk bubble teát inni, aztán sétálni.

T: És akkor a szüleid nem dolgoznának?

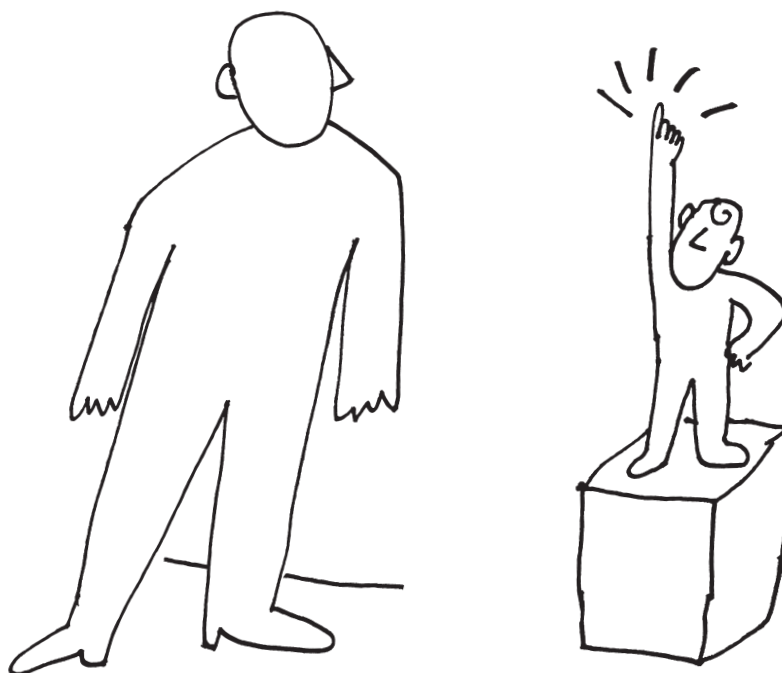
N: Nem, nem dolgoznának, mert a pénz az égből hullana.

T: Király. És mit csinálnának?

N: Több időt töltenének velünk, gyerekekkel. Este elmennénk a diszkóba, táncolnánk, aztán lefeküdnénk aludni. De el is mehetnénk valahova. Utazhatnánk.

T: Hová szeretnél menni?

N: Olaszországba, Németországba, Vietnámba vagy Japánba.

—
Az interjú eredetileg „»Aby dospělí začali dětem věřit.« Výchova dětí k osvobození v nesvobodném světě.” („Felnőtteknek, hogy bízni kezdjenek a gyerekekben.” A gyermekek felszabadulásra nevelése egy szabadságot nélkülöző világban.) címmel jelent meg a Druhá : směna (www.druhasmena.cz) című online feminista magazinban. A szöveget a magazin szerkesztőinek szíves engedélyével közöljük.

Prefiguráció

A prefiguráció egy olyan társadalmi gyakorlat, amelyben nem csupán a fennálló intézményrendszert kívánják megváltoztatni különböző politikai és társadalmi mozgalmak, civil szervezetek, hanem a jövő elképzelt világát már a jelenben élik meg. Nem távoli utópiát rajzolnak fel, hanem a mindennapok szövetébe szövik azokat az elveket és struktúrákat, amelyek szerint élni szeretnének. A vágyott világ nem egy elérendő cél, hanem egy most formálódó valóság.

Képzeljünk el egy kertet, amit a jövő számára építünk. Amelyben környezetváltozásra alkalmazkodó, a szélsőséges időjárási viszonyokat tűrő növények élnek és túlélnek. Egy kert létrehozásához a természetből el kell kerítenünk egy darabot, hogy aztán a saját elképzeléseink szerint átformálhassuk azt. Az elkerítéssel nemcsak egy fizikai, hanem egy szimbolikus határvonalat is állítunk a természet és az ember által formált környezete között. Egy saját világot építünk a kerítésen belül, ami ezernyi láthatatlan szállal kötődik a kinti világhoz: a talajban élő mikroorganizmusok és a növények gyökerei közötti kommunikáció emlékeztet bennünket arra, hogy a kert és a természet, a kinti és a benti világ közötti kapcsolat a lezárással nem szűnik meg. A kert (olyan, mint) egy játszótér: egy elképzelt világ és a valóság találkozik bennük. Mindkettő egyfajta világmodell, amelynek játékszabályait aszerint alakíthatjuk, amit gondolunk a világról és magunkról a világban, vagy ahogy elképzeljük ezt a világot. Egy fantáziatér, ahol minden olyan, mintha valós lenne, de mégis kicsit más.

Tekinthetünk-e egy prefiguratív szervezeti működés modelljeként a kertre, amely érzékenyen reagál a körülötte lévő társadalmi és környezeti változásokra, ahol az élővilág a belső törvényeire hagyatkozva valósítja meg a reziliencia, az együttműködés, és a szolidaritás gyakorlatait?

A 2014-es alapításától kezdve az OFF-Biennále Budapest független szervezatként fontosnak tartja az olyan témákat, mint a szabadság, a játék, a közösségteremtés, a demokrácia, a szolidaritás és a kreatív alkotás függetlenségének biztosítása. A prefigurációt egy működési stratégiaként alkalmazva, olyan modell kialakításán dolgozik, ahol a fennálló társadalmi

normákat, berögzült, kompromisszumra hajló mechanizmusokat megkérdőjelezi, és a bizonytalan intézményi környezet ellenére, a jelenből építkezve tervez a jövőnek.

Arra keres gyakorlatokat, hogy hogyan lehetne mindezt másképp elképzelni.

A kasseli documentán 2022-ben felépült OFF-játszótér (*MILENNEHÁK ÉS MIÉRTNEK: OFF-Játszótér*) miközben egy közös kaland feltételeit teremtette meg, egy komoly kísérlet is volt: a prefiguratív politika kísérlete azzal a meggyőződéssel, hogy a kerítésen belül a művészek által javasolt terek, gyakorlatok és gondolatok játszótere —az interakciók egymásba fonódó hálójá— nem a valóság meghaladásával, hanem valójában a valóság megteremtésének szándékával, egy álom élményévé alakításával hozható létre.

Azáltal, hogy megteremtünk egy „elképzelt” teret, és tesszük benne a dolgunkat, másoknak is lehetőséget kínálunk arra, hogy vagy elfoglalják nálunk a helyüket, vagy új szigeteket, önálló tereket hozzanak létre. Abban bízhatunk, hogy ezek a szigetek egyszer összekapcsolódnak majd. A játékszabályok egy közös alapot teremtenek, és azt reméljük, hogy a hasonlóan gondolkodók velünk tartanak. Az OFF különböző kuratori és művészeti projekteken és víziókon, társadalmi együttműködésekén keresztül „játszik” intézményesdit. Úgy viselkedünk, mintha egy nagyszabású, nemzetközi művészeti intézmény lennénk, stabil finansziális és humánerőforrás-hátterrel, támogató környezettel. „Performálunk” és „prefigurálunk” egy olyan független intézményt, aminek a legerősebb tőkéje ebben a közös vízióban van. A prefiguratív politikát, ahogyan a játszótér és a kert esetében is, a „képzelt és megvalósítás” közötti szakadék áthidalására alkalmazzuk, amelynek az a lényege, hogy egy elképzelt jövőbeli változást már itt és most kicsiben, modellszerűen próbáljuk felépíteni. Ez a folyton aktív, képzeleti-készenléti üzemmód, azonban olykor szükségszerűen elfárad, és ilyenkor a motor lelassul. A víziók kontúrjai elhalványulnak, a fantáziavilág kimerül. Az elemek újratöltéséhez nélkülözhetetlen, hogy az egyes elképzelések, a kis szigetek, ne csak valami felé, hanem össze is tartsanak. Hogy a kert virágba borulását ne csak egy szűk kör, hanem többen is észrevegyék és érzékeljék is a hatását. Hogy a kinti világból kíváncsian (vagy gyanakvóan) kukucskáló emberek belépjenek ebbe a világba. Ehhez pedig minimum az szükséges, hogy minél többen képzeljünk el egy kertet és tekintsünk rá úgy, mint egy a mindennapok világára szabott stratégiai terepasztalra, amely, még ha kis lépésekben haladva is, de kézzelfogható alternatívákat állíthat fel a jelenlegi rendszerrel szemben.

Érzelmi munka

A kortárs művészeti világban húzódik egyfajta feszültség művészeti alkotás és gondoskodás között. A tranzit.cz feminista intézmény, amely elkötelezett a gondoskodási feladatköröket ellátó személyek támogatása iránt. Célunk, hogy olyan környezetet teremtsünk, amelyben a művészeti alkotás a szülői munka megterhelő valósága ellenére is lehetséges marad. Az alábbi bekezdések azt az összetett dinamikát vizsgálják, amely olyankor bontakozik ki, amikor a művészi ambíciók összeütközésbe kerülnek a családi élet gyakorlati szempontjaival, rávilágítva az ilyen törekvésekkel gyakran együtt járó érzelmi terhekre. Ez a művészeket és az intézményeket egyaránt megviselheti, ezért sürgősen strukturális megoldásokra van szükség.

Képzeljük el, hogy intézményként egy olyan művésszel működünk együtt, akinek van egy kétéves gyereke és egy kisbabája. Egyhónapos rezidenciára jön, mivel azonban a kétéves gyereke otthon marad a partnerével, a rezidenciát rövidebb időszakokra osztja. A rezidenciája találkozók sorozatából áll, amelyekhez szüksége van egy produkciós asszisztensre, aki segít neki leszervezni a találkozókát. Szüksége van emellett gyerekfelügyeletre is a kisbaba számára. A művész általában hétvégére jön, de sokszor az utolsó pillanatban lemondja az utazást. Ez gondot jelent a produkciós asszisztens számára, aki nem elég rátermett vagy rugalmas ahhoz, hogy ilyen gyorsan megváltoztassa a terveket. Gyorsan keresünk valaki mást, de ettől a kurátor és a művész is feszült lesz, mert ezt az új asszisztentst el kell igazítani, ami plusz munkát jelent. Az új produkciós asszisztens frusztrált, mert folyamatosan foglalja, majd mondja le az újabb és újabb vonatjegyeket és szálláshelyeket. Az egész projekt sokkal megterhelőbb, mint amilyennek kezdetben tűnt. A művész gyerekei állandóan betegek, majd ő maga is lebetegszik. Lekési a határidőket, feszült és ideges. A projekt előrehaladtával minden többletmunkát a produkciós asszisztensre bíz – ami túlmegy a megállapodáson –, mert neki magának nincs több kapacitása, ugyanakkor nagyon fontos neki a projekt, és azt akarja, hogy a lehető legjobban sikerüljön. Egy nap Prágába érkezik a kisbabájával, aki meg van fázva. A művész aggódik, hogy ez nem csak egy közönséges megfázás. El akar menni az ügyeletre, de természetesen szüksége van valakire, egy tolmácsra, aki elkíséri. Péntek délután van, és az intézmény

munkatársainak más tervei vannak estére. Már így is úgy érzik, hogy jócskán erejükön felül támogatják a művészt, és a művész sem fejez ki túl sok elismerést – elvégre hónapok óta nem aludt. Nekem is más terveim vannak, de a kollégáimmal ellentétben én is anya vagyok. Tudom, mit jelent, ha az embernek beteg a gyereke egy idegen országban. Elmegyek vele. Órákat töltünk az ügyeleten, beteg és síró gyerekek között. A kedves doktornő azt mondja, hogy ez csak egy közönséges megfázás. Késő este van, mindketten teljesen kimerültek vagyunk, úgyhogy hazaviszem. Tudom, hogy barátság szövődött közöttünk, és ő nagyon hálás. A párom és a gyerekeim nem ilyen lelkesek.

A művész sikeres és ambiciózus. Nem ez az egyetlen projekt, amin dolgozik. Két kisgyereke van, mindketten háromévesnél fiatalabbak, de úgy akar dolgozni, mint régen, annyit, mint régen. És miért is ne tenné? Joga van hozzá.

Kimerített ez az együttműködés, ahogy mindenki mást is. A művész természetesen teljesen elgyötört. Arra gondolok, hogy a csecsemőgondozás és a gyereknevelés többletmunkát generál, amit mindenki megpróbál áthárítani valaki másra. Senkinek sincs rá se ideje, se energiája. Mi egy feminista intézmény vagyunk, szeretnénk együttműködni a kisgyermekes szülőkkel. Gyermekfelügyeletet szervezünk, nagyobb lakásokat bérelünk a rezidenseknek, extra vonatjegyeket veszünk. Még ha a támogatásoknál nincs is erre külön kategória, mi kreatívak vagyunk – mindig találunk rá módot. De amikor beteg gyerekekről és ambiciózus, nagy ráfordítást igénylő projektekről van szó, még mi is kudarcot vallunk.

A gondoskodás feminista elméletei szerint a gondoskodás terhének igazságosan kellene eloszlania a társadalom tagjai között. Azonban nem ez a helyzet, így a gondozás egyetlen vagy néhány emberre hárul, akiknek vagy vannak saját erőforrásaik, vagy nincsenek – és ha nincsenek, akkor pechjük van. Vagy nem tudnak művészeti tevékenységet folytatni, vagy pórul járnak és testi-lelki szenvedésnek vannak kitéve.

A művészeknek és intézményeknek a szülőiség kihívásaival kapcsolatos tapasztalatai rávilágítanak a művészeti világ támogató rendszereinek alapvető hiányosságaira. A tranzit.cz igyekszik olyan környezetet kialakítani, amely összeegyeztethetővé teszi a művészetet a gondoskodással. Ezzel együtt annak a valósága, amikor a gyermekgondozás igényeinek megfelelően kell művészeti projekteket levezényelni, feltárja a jelenlegi intézményi keretek korlátait. Amíg nem lépnek életbe rendszerszintű változások ezeknek az egyenlőtlenségeknek a kezelésére, addig a művészek és az intézmények továbbra is kénytelenek akár a kiégést kockáztatva a láthatatlan munka terheivel küzdeni, éppen annak a kreativitásnak a kárára, amelyet táplálni igyekeznek.

Antibleizmus

Az antibleizmus az ableizmus, azaz a fogyatékkal élők hátrányos megkülönböztetését állandósító gyakorlatok, attitűdök és struktúrák aktív elutasítását jelenti, illetve elkötelezettséget a fogyatékkal élők rendszerszintű akadályainak felismerése és feloldása, a jogaikért való kiállás, valamint az inkluzivitás és az esélyegyenlőség előmozdítása mellett. Az antibleizmus célja azoknak a társadalmi, kulturális, illetve intézményrendszereknek a lebontása, amelyek előnyben részesítik az egészséges embereket, miközben a fogyatékkal élőket kirekesztik.

Az antibleizmus összhangban van a crip-elmélet alapelveivel is: ez a kritikai keretrendszer szembehelyezkedik a fogyatékkal élőkkel és a különböző testi megjelenéssel (embodimenttel) kapcsolatos normatív feltételezésekkel. Kritizálja a „normalitással” kapcsolatos társadalmi elvárásokat, és a fogyatékkal élők mint kulturális, politikai és személyes jelentőségű területet ünnepli.¹ Azzal, hogy szentesíti a crip-elméletet, az antibleizmus túlmegy a fogyatékkal élők pusztá befogadásán, és aktívan megkérdőjelezi, illetve átstrukturálja a fogyatékkal élőket hátrányosan megkülönböztető normákat érvényesítő rendszereket és ideológiákat. A crip-elmélet a társadalmi értékek újragondolása mellett száll síkra, különös hangsúlyt fektetve az egymásra utaltságra, a hozzáférhetőségre és a testi megjelenések sokféleségének ünneplésére.

A La Escocesa Hac Vinent és Tatiana Antoni Conesa művészekkel közösen egy teljes intézkedéscsomagot dolgozott ki a hozzáférhetőség jegyében, és ennek érdekében a személyzet továbbképzését is elvégezte. Ez a folyamat komoly változást jelentett az intézmény életében és azon túl is, elősegítve a művészetben való részvétellel és a sokszínűséggel kapcsolatos gondolkodásmód átformálódását. Ezek az intézkedések rávilágítanak, hogy mennyire fontos a lelassulás, a könnyen érthető nyelv és a rugalmas részvételi módszerek integrálása a nyilvános tevékenységekbe. Hangsúlyozzák továbbá a proaktív tervezés szükségességét, amilyen például az könnyített hozzáférési igényekkel kapcsolatos kérdőívek biztosítása, a könnyen érthető kommunikáció, illetve a kollektív gondolkodás gyakorlatainak elősegítése.

¹ Fontos kiemelni a fogyatékkal élők és a queerség interszekcionalitását, hangsúlyozva, hogy mindkettő szembehelyezkedik a hatalom és a normativitás hegemon struktúráival (lásd Robert McRuer, *Crip Theory: Cultural Signs of Queerness and Disability*). Alison Kafer ezt továbbviszi *Feminist, Queer, Crip* című könyvében, amikor a fogyatékkal élők olyan politikai és kapcsolati modelljére tesz javaslatot, amely a koalícióépítést és a társadalmi igazságosságot helyezi előtérbe.

Ha a kulturális terekben való részvétel jelenleg kiváltság, akkor fel kell tennünk a kérdést: kik vannak kirekesztve, és miért? A könnyített hozzáférésnek alapértelmezettnek kellene lennie, nem pedig különleges igénynek. A valódi akadálymentesség nem csak rámpákról és nyelvi tolmácsokról szól. A könnyen hozzáférhető terek kialakításához nem elég az inkluzivitás tartalmi, programszervezési és intézményi szempontú újragondolása – ezeket gyakorlatba is kell ültetni.

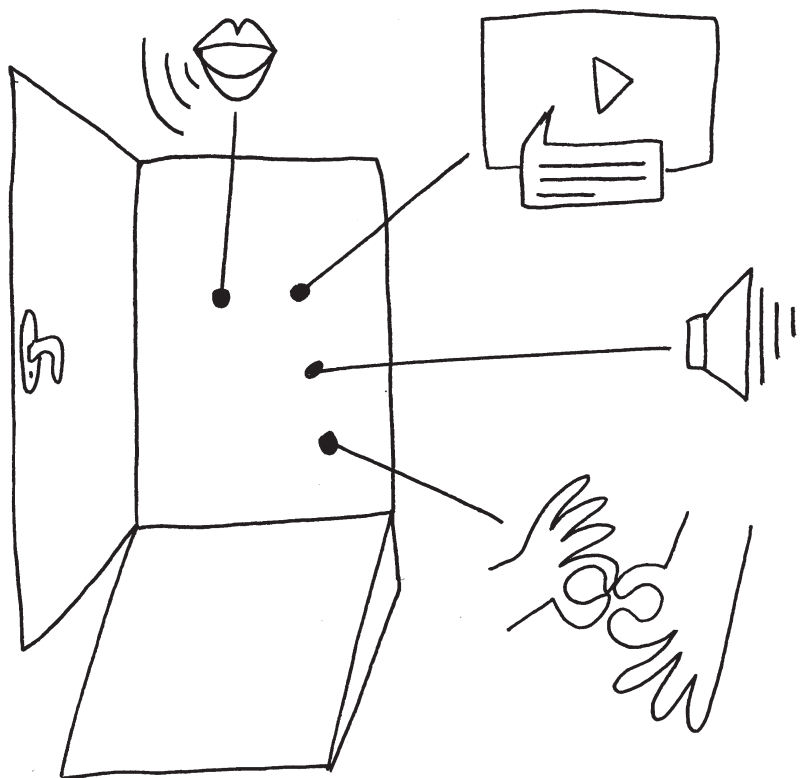
Néhány szempont a tevékenységek hozzáférhetőbbé tételéhez:²

- Használjunk világos és egyszerű nyelvezetet minden kommunikációs anyagban és a teljes tevékenység során, kerüljük a tudományos szakzsargont, hogy biztosítsuk az inklúziót a társadalom összes szegmense számára.
- Kerüljük a feltételezéseket. Sokszor figyelmen kívül hagyunk egyszerű akadálymentesítési intézkedéseket, mert azt feltételezzük, hogy minden test és igény egyetlen normának felel meg.
- Biztosítsunk egy kérdőívet, amelyen a résztvevők a látogatás vagy a tevékenység megkezdése előtt jelezhetik a könnyített hozzáférési igényeiket, hogy megtehessük a szükséges módosításokat. Ha nem regisztrációköteles az esemény, akkor a kommunikációs anyagaiban adjunk meg egy e-mail címet, hogy az érintettek felvehessék velünk a kapcsolatot.
- Mutassuk be a tevékenységet, és magyarázzuk el, hogyan épül fel, hogy a résztvevők meg tudják húzni személyes határaikat, és eldönthessék, milyen mértékben kívánnak bevonódni. Felajánlhatunk egy találkozót az esemény előtt azoknak, akiknek szükségük van arra, hogy megismerkedjenek a térrel, vagy, hogy átbeszéljük velük, milyen dinamizmusokra számíthatnak.
- Tervezzünk olyan tevékenységeket, amelyek rugalmas részvételi szinteket biztosítanak, lehetővé téve a résztvevők számára, hogy eltérő mértékben involválódjanak. Legyünk nyitottak a struktúra módosítására a részvétel lehetővé tétele érdekében.
- A tevékenység megkezdése előtt adjunk lehetőséget annak, aki szeretné megmagyarázni a helyzetét, hogy a csoporthoz szóljon. Szükség esetén nyújtsunk neki támogatást.
- Segítsük elő a tiszteletteljes és inkluzív csoportdinamika kialakulását, kielégítve minden hozzáférhetőségi igényt. Szükség esetén az erre kijelölt munkatársak nyújtsanak további segítséget.
- Kerüljük az infantilizációt, a túlféltést és a szánalmat. Kezeljük felnőttként a felnőtteket. Például, amikor egy siket személlyel és tolmácsával érintkezünk, vagy ha

² Ez a La Escocesa belső munkamodelljének és gyakorlatainak kivonata. További információ (angol nyelven): <https://laescocesa.org/en/La%20Escocesa/accessibility>.

valakit személyi segítője kísér, közvetlenül az illetőhöz beszéljünk, ne a tolmácshoz/segítőhöz.

- Mindig kérdezzünk, ha nem vagyunk biztosak abban, hogyan nyújtunk segítséget, illetve elégítsünk ki bizonyos igényeket.
- Minden promóciós anyagban egyértelműen ismertessük az elérhető hozzáférhetőségi intézkedéseket. Mivel a legtöbb tevékenység nem magától értetődően könnyen hozzáférhető, a funkcionális sokszínűséggel élő egyének nem feltételezik az inkluzivitást, hacsak nincs külön jelezve.
- Adjunk szöveges leírást a közösségi médiában közzétett képekhez. Ezt megtehetjük az „alt text” funkcióval, vagy a poszt szövegébe illesztett körülírással.
- Adjunk feliratot és/vagy hangalámondást az online közzétett vagy a tevékenység során vetített videókhoz.
- Potenciálisan felkavaró tartalmak esetén figyelmeztetessük a résztvevőket, hogy előre eldönthessék, szeretnék-e magukat ezeknek kitenni.

Néhány példa az intézmények és az általuk biztosított tevékenységek hozzáférhetőségével kapcsolatos intézkedésekre:

- Akadálymentes rámpák
- Tágas liftek (ha az épület többszintes)
- Széles, könnyen közlekedhető folyosók
- Akadálymentes mosdók
- Háttámlás ülések
- Jelnyelvi tolmács és a szájról olvasáshoz megfelelő hely biztosítása (a beszélő közelében fenntartott ülőhelyek).
- Élő feliratozás és feliratozott videók
- Hangalámondás a vizuális tartalmakhoz
- Jó hangminőség a térben
- Megfelelő világítás
- Artikulált és hangos beszéd (kiabálás vagy túlzottan tagolt kiejtés nélkül)
- Előadások vagy felolvasások szövegeinek előzetes rendelkezésre bocsátása
- Felszólalások strukturálása moderátor segítségével
- Az anyagok digitális és könnyen olvasható formátumokhoz igazítása
- Kontrasztos kivetített szövegek nagy betűmérettel és tagolt bekezdésekkel
- A tájékozódást elősegítő tapintható vagy színkódolt jelek
- Csendes pihenőhelyek
- Az események időtartamának, dinamikájának és a résztvevők várható számának világos meghatározása
- A virtuális részvétel lehetőségének biztosítása
- A szülők, gondozók és gyermekek hozzáférésének megkönnyítése elkülönített játszótér és pelenkázó helyiség biztosításával.
- Egyértelműen jelezzük, hogy egy tevékenység gyermekbarát-e vagy sem.

Önállósulás

Az önállósítás folyamatának lényege, hogy egy személyt vagy csoportot úgy támogatunk, hogy végül képesek legyenek megállni a saját lábukon. A művészet és a kultúra területén az önállósítás folyamatának lehetőleg az a célja, hogy a személy vagy csoport saját erejéből tudjon folytatni egy kezdeményezést, művészeti vagy kulturális projektet. Ha ez a folyamat saját kezdeményezésre és teljesen vagy nagyrészt önerőből történik, akkor az önállósulás a megfelelő kifejezés.

Az önállósítás folyamatának hathatós támogatásához – attól függetlenül, hogy az külső kezdeményezés eredménye, vagy maguk az önállósítást végzők indítványozzák – komoly kezdeti elkötelezettségre van szükség. Nevezetesen arra a szándékra, hogy a benne részt vevők ne csak a művészeti és kulturális gyakorlat módszertanát adják tovább, illetve osszák meg, hanem a rendelkezésre álló erőforrásokhoz való hozzáférést, valamint az önálló cselekvéshez szükséges, gyakorlati és tapasztalati úton megszerzett szakértelmet is. Nem szabad attól tartani, hogy túl sok információt nyújtunk, vagy túl sok tudást adunk át, netalán végül egyenesen feleslegessé válunk. Ha ugyanis az emberek nemcsak elsajátítanak egy készséget, de felelősséget is képesek vállalni saját cselekedeteikért, akkor logikus, hogy végül már nincs szükségük az „oktatókra”.

Amikor 2022 februárjában megindult az Ukrajna teljes elfoglalására irányuló orosz invázió, a grazi < rotor > a bécsi tranzit-at-val, az innsbrucki Künstler*innenhaus Büchsenhausennel, valamint az osztrák Szövetségi Művészeti, Kulturális, Közzolgálati és Sportminisztériummal közösen elindította az *Office Ukraine – Menedék ukrán művészeknek* elnevezésű projektet. Ettől a pillanattól kezdve számos, különféle művészeti ágban tevékenykedő művész és kulturális dolgozó lett biztonságos menedékre Ausztriában. A grazi Office Ukraine csapata elsősorban Graz környékén és Stájerországban nyújtott támogatást a menekülteknek; segítettek nekik szállást találni, adminisztratív ügyeket intézni, és boldogulni a mindennapi életben. A hosszabb távú cél az volt, és továbbra is az, hogy az immáron a városban és a tartományban élő új művészeket összekapcsolják a helyi művészeti és kulturális szcénával, és megkönnyítsék számukra a hozzáférést az állami szervek és független szervezetek által kínált valamennyi szolgáltatáshoz és programhoz.

A < rotor > és további különféle intézmények egymást váltva nagyjából kéthetente úgynevezett nyílt napokat szerveztek a művészet és kultúra, a szociális ügyek, az egészségügy, a munkaügy stb. témaköreiben. Ezeken az eseményeken az adott területek szakértői beszámoltak tevékenységükről, és ismertették az osztrák szervezetek és intézmények munkamódszereit. A nyílt napok résztvevői megismerkedhettek többek között az intézményrendszer működésével, a finanszírozási lehetőségek struktúrájával, valamint a saját intézmény alapításának vagy az önálló művészeti tevékenység megkezdésének folyamataival Ausztriában. A foglalkozások többsége arra irányult, hogy a grazi és stájerországi művészeti szcena új tagjai számára megkönnyítsék a mindennapi élet megkezdését művészként és kulturális dolgozóként.

E sorok írásakor már három éve tart a totális háború Ukrajnában, és ugyanennyi ideje létezik az Office Ukraine. A háborúnak még nincs vége, de a grazi Office Ukraine számára új távlatok látszanak nyílni. Néhány hónapja a grazi ukrán művészeti közösség elkezdte létrehozni saját művészeti alkotó- és bemutatóterét *ZIEGEL* néven. A grazi Office Ukraine pedig szerencsésnek mondhatja magát, hogy a kezdetektől fogva kísért és logisztikailag támogatott egy olyan projektet, amely az ukrán kollégák önszerveződésének alapjain jött létre az osztrák művészeti és kulturális életben. És talán a *ZIEGEL* projekt olyan irányba fog fejlődni, amely felvirágoztatja a grazi Office Ukraine tevékenységét is. Majd a jövő megmondja, hogy megvalósult-e ez a vízió.

Kitanulás

A kitanulás (unlearning) annak a képessége, hogy másként gondolkodjunk és cselekedjünk, elhagyva a rögzült és sokszor a továbblépést vagy az új helyzetekhez való alkalmazkodást gátló, megnehezítő rutinokat és tudásformákat. Nem felejtést jelent, hanem a korábban szerzett tudások és tapasztalatok elengedését. Mivel a tanulás általában hosszú és összetett folyamat, így a kitanulás is az. Az ismerős dolgok biztonságát az ismeretlen bizonytalansága és kockázata váltja fel, de az új tapasztalat nyújtotta perspektíva, a változás és változtatás lehetősége megerősít e kihívásokkal terhes folyamatban.

Az OFF-Biennálé önszerveződő civil közösség, amely annak idején, 2014-15-ben egy krízishelyzetre megfogalmazott válaszként született. A magyarországi állami művészeti intézményrendszer centralizációja, politikai kitettsége és távolodása a szakmaiságtól sokunk számára nem tette lehetővé, hogy munkánkat továbbra is ebben a keretben képzeljük el. Úgy kezdtünk valami gyökeresen másba, hogy tulajdonképpen magunk sem tudtuk, merre induljunk, milyen módon szerveződjünk, hogyan váljunk felelősségteljes és önazonos közösséggé, amely összefogja és felerősíti a kritikai hangokat, az együttműködés új módjait és a másként cselekvés új tereit teremti meg. Úgy hajtottuk a biciklit, hogy közben szereltük, szoktuk mondani.

Ekkorra jónéhányunk rendelkezett már számottevő szakmai tapasztalattal, csináltunk projekteket erre és arra, a tudásunk és tapasztalatunk legerősebb alapját azonban az intézményi munka adta: a múzeumokban, galériákban, egyetemeken

eltöltött évek. Minden nehézkedésük, belső feszültségeik, egyre fokozódó anyagi bizonytalanságuk ellenére is az intézmények legtöbbje mégis biztosított egy erős tudásbázist és kiszámíthatóságot, egy alapot, amitől ellökhettük magunkat. Ezeknek az intézményeknek a működése meglehetősen kötött volt, bizonyos szabályok előre lefektetésre kerültek, a rugalmasság és a változtatás láthatatlan keretek közé szorult. Sokat alkalmazkodtunk, ezt is megtanultuk, hiszen kisgyerek korunktól az intézményekhez való alkalmazkodás volt a túlélés alapvető feltétele.

Ahogy a politikai légkör egyre nehezebbé vált az országban, az általunk sokra tartott értékek képviselői intézményi szinten ellehetetlenültek, a rendszerszintű elnyomás egyre kiterjedtebbé vált, megpróbáltunk elképzelni egy másik valóságot. És nemcsak elképzelni, de megélni és átadni is megpróbáltuk. Úgy tenni, mintha. Mintha lehetne önerőből, biztos források és infrastruktúra nélkül felépíteni egy nemzetközi biennálét. Eljátszottuk, és így végül közösen felépítettük. Működött, de ehhez – erre mi is közben, olykor utólag jöttünk rá – el kellett engednünk egy csomó tudást és tapasztalatot, felismerni és megállítani beidegződéseket, amelyek egy felettünk álló, egyszerre biztonságérzetet nyújtó és közben kötöttségekre egyaránt adó keretrendszer meglétét feltételezték, mert ezúttal mi magunk rajzoltuk meg a kereteket, sokszor újra és újra. Sokat tanultunk az intézményi munka által, hatékonyak voltunk, fegyelmezettek, szigorúak önmagunkhoz, de végül nem ezek mentén jutottunk tovább. Lemondtunk többek között a korábban adottnak tételezett állami és önkormányzati támogatásról, és egy új finanszírozási struktúrán kezdünk dolgozni, amely nemzetközi együttműködések és (kisebb részben) a még gyenge, de alakuló hazai magántámogatói rendszerre épít.

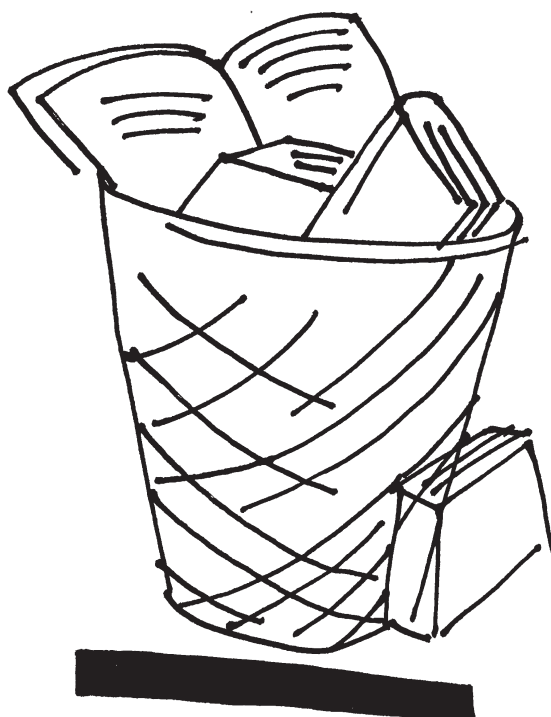
Meg kellett megtanulnunk egy új, formálódó közösség működését, kialakítani a döntéshozatali formákat, az együttműködések finom és érzékeny rendszerét, amely dominancia nélkül, sokféleképpen, kerülőutakkal és zsákutcákkal, de egy irányba megy.

Egy női kollektíva – mint amilyen az OFF-Biennále Budapest – kontextusában a kitanulás a patriarchális struktúrákat fenntartó normák és gyakorlatok kritikai vizsgálatát és elutasítását is jelenti, a nők eltérő élettapasztalatainak felismertetését és elfogadtatását. A közösségi működés előfeltételezi egymás történeteinek a meghallgatását és megértését, az identitásbeli különbségek elfogadását. Ez a sokfelől érkező apró szál

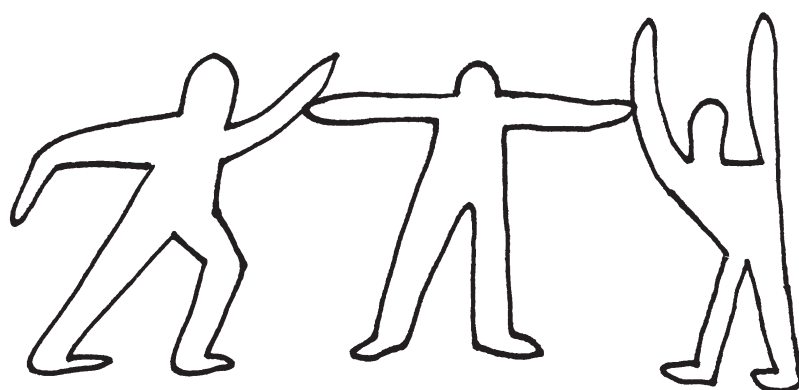
fonódik össze a kollektív tanulásban. A kitanulás mérlege nem negatív, nem veszítünk tudást, de áthelyezzük, átfordítjuk, átalakítjuk.

Ennek folyamata egy évtizede zajlik. Nem mondhatjuk, hogy megérkeztünk valahová, de azt sem, hogy nem. Talán magunk sem gondoltuk volna, de nemcsak az intézményi tudás sok aspektusát kellett a kitanulás folyamatának alávetni, de sokszor azokat a működésmódokat is, amelyeket magunk alakítottunk ki. Sok év után is újra- és újratanuljuk az együttműködést, a kommunikációt, az alkalmazkodás és az alkalmazkodás megtagadásának módjait. És mindezt a saját kárunkon, és örömeinkre tesszük. Van még mit kitanulni.

Hosszú távú támogatások, stabil szervezeti háttér és jogbiztonság nélkül a civil szervezetek erőforrásait azok a személyes elkötelezettségek jelentik, amelyek nélkül nem születik változás, de amelyek nem feltétlenül elegendőek a változás meg-erősítéséhez. A biztonságosnak tűnő háttérrel gondolkodva már nem jut eszünkbe az intézményi háló, sokkal inkább az a szakmai munkára, szolidaritásra, barátságokra épülő szövetség, amelyet az elmúlt évtizedben kialakítottunk. És amely, tegyük hozzá, éppen azért kerül mindig újra veszélybe, mert túl nagy terhet rakunk rá. Az önkizsákmányoláshoz, kiégéshez, kifáradáshoz vezető, személyes és közösségi erőforrásokat egyaránt felemésztő magunk felé irányuló elvárásokat éppúgy meg kell tanulunk kitanulni, mint sok más rossz rutint. És ez talán még nehezebb is.

A feszültségeket csillapító facilitáció

Minden olyan környezetben, ahol emberek egy csoportja együttműködik, természetes, hogy felüti fejét a konfliktus. Legyen szó munkacsoportról, közösségi megbeszélésről, vagy oktatási helyzetről, az eltérő vélemények, személyiségek vagy világnézetek feszültséghez vezetnek. Mindennek azonban nem kell kártékonynak lennie. Itt válik fontossá a facilitátor szerepe. A facilitátor célja, hogy minden résztvevő számára biztosítsa, hogy meghallgatva érezze magát, miközben a csoportot a közös célok, célkitűzések és utak felé tereli.

A nézeteltérések természetes részét képezik a csoportdinamikának. A facilitátorok meg tudják előzni a konfliktusokat azáltal, hogy támogatják az aktív hallgatás kultúráját, és arra ösztönzik a résztvevőket, hogy megértsék egymás nézőpontját, mielőtt következtetéseket vonnának le. Félreértések esetén a félreértések megelőzése érdekében és a kölcsönös tiszteletet jegyében a facilitátor tisztázhatja vagy összefoglalhatja az álláspontokat. A közös nevezők azonosításával és a vitás pontok egyértelmű megfogalmazásával a facilitátorok segíthetnek a résztvevőknek abban, hogy nézeteltérések helyett a közös célokra összpontosítsanak. Azokban az esetekben, amikor az érzelmek elszabadulnak, a facilitátor már a konfliktus tényének pusztá elismerésével is képes

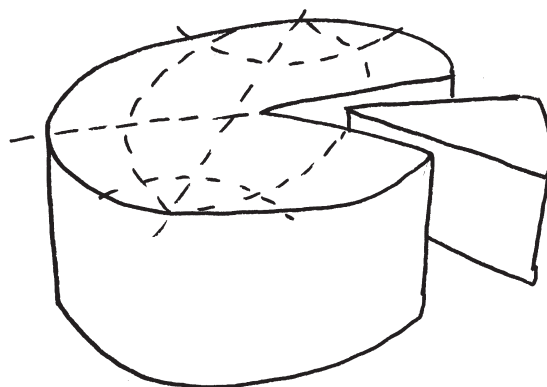
csillapítani a feszültséget. A probléma megnevezése lehetővé teszi a résztvevők számára, hogy hátralépjenek és távolabbról vegyék szemügyre a kérdést. A facilitátorok szünetet is javasolhatnak, hogy a feleknek legyen idejük lenyugodni és elgondolkodni. Szükség esetén egyéni beszélgetéseket is lefolytathatnak az ütköző nézőpontok jobb megértése érdekében, elősegítve ezzel, hogy a felek meghallgatva és megbecsülve érezzék magukat. A legfontosabb azonban az, hogy – amint azt Elja Plíhal és Zuzana Kašparová tanította nekünk egy facilitációs workshopon – a facilitáció lényege abban az elképzelésben rejlik, hogy egy szereplő viselkedése az egész dinamikájának tünete. A facilitátor szerepe az, hogy megfejtse ezt a dinamikát és kiigazodjon benne. Az általunk megismert facilitációs technika olyan megoldásokkal szemben kínál alternatívát, mint az egyénnek az érintett közösség bevonása nélkül történő kirekesztése, elutasítása vagy megbüntetése. Ezért játszik fontos szerepet a restauratív, illetve transzformatív igazságszolgáltatásban.

A 2024-es Matter of Art Biennále keretében megrendezett nyári táborban különböző társadalmi osztályokból származó gyerekek vettek részt: Prága 7. kerületében (a főváros egy nagyon dzsentrifikált városrészéből) élő gyerekek, ukrán menekültek gyerekei és az ostravai Přívoz negyedből (a város szociálisan problémás környékéről) érkező gyerekek. Elkerülhetetlenek voltak a konfliktusok, amelyek az egész társadalomra kiterjedő feszültségeket tükrözték. A gyerekek között kialakult konfliktusokat a restauratív szemléletű tábori tanácsadók facilitációs technikák segítségével oldották fel. A konfliktusban álló felek teret kaptak arra, hogy elmondják egymásnak a saját oldalukat, majd a konfliktus által érintettek kifejtették, milyen hatással volt rájuk a konfliktus, végül pedig mindkét fél közösen dolgozhatott azon, hogy kitalálják, hogyan tudnak a továbbiakban együttműködni és kommunikálni egymással. Mindez felnőtt facilitátorok felügyelete és iránymutatása mellett zajlott. Nekik köszönhetően például nemcsak két egymással nehezen szót értő felső-középosztálybeli, illetve nagyon marginalizált háttérű lány vált képessé egymás mellett létezni és egy csoportban dolgozni, de az egész csoport sem esett szét a konfliktusuk következtében.

Nagyon inspirálónak találtuk azt, ahogyan a mediátoraink/ tábori tanácsadóink közelítettek ehhez a konfliktushoz egy olyan időszakban, amikor úgy érezzük, hogy a kulturális szervezetek túlélése az emberek, kezdeményezések és szervezetek széles körével való együttműködésen és egyetértésen múlik. A közös nevező megtalálása és az érzékelt ellentétek közötti eligazodás nemcsak a kulturális szférában, de a tár-

sadalom egészében is fontosnak látszik. Társadalmainkban – olyan okok miatt, mint a dzsentrifikáció, a társadalmi egyenlőtlenséget reprodukáló oktatási rendszerek vagy az erőforrások egyenlőtlen elosztása a nagyvárosok javára az ország más régióival szemben – egyre kevesebb az olyan hely, ahol a különböző társadalmi háttérű emberek találkozhatnak és kapcsolatba kerülhetnek. A táborral olyan teret teremtettünk, ahol a különböző kulturális és társadalmi háttérrel rendelkező gyerekek találkozhattak egymással. A tábor után, amikor kikértem egy prágai lány véleményét, az ostravai gyerekeket „furcsának” nevezte. Ebből úgy tűnhet, hogy a projekt kudarcot vallott, hogy tovább erősödtek a társadalmi sztereotípiák, a rasszizmus stb. Én azonban emlékszem az általános iskolából azokra a gyerekekre, akiket akkor „másnak” és „furcsának” tartottam – akik nagyon más háttérből jöttek. Csak évekkel később értettem meg viselkedésüket és hozzáállásukat. De vajon a mai gyerekek, akik társadalmilag homogén terekben mozognak, találkoznak-e egyáltalán ilyen szokatlansággal? Nem fontos-e az efféle idegenkedés megtapasztalása ahhoz, hogy a köztereink demokratikussá, heterogénné és befogadóvá váljanak? Nem kellene megtanulnunk együtt élni azokkal is, akiket „furcsának” tartunk? Vajon nem ez lenne a kultúra szerepe most, hogy más intézmények kudarcot vallanak?

Globális többség

A „kisebbség” kifejezés gyakran alárendeltséget vagy kisebb jelentőséget sugall, megerősítve a gyarmati örökségben mélyen gyökerező stigmákat és sztereotípiákat. Ezzel szemben a „globális többség” kifejezés elismeri, hogy a világ népességének többségét afrikai, ázsiai, latin-amerikai és őslakos származású emberek alkotják. Ez a terminológiaváltás szembefordul azokat az eurocentrikus nézetekkel, amelyek számszerű és kulturális jelentőségük ellenére kisebbségként pozícionálják ezeket a csoportokat. Azt is feltárja, hogy a gyarmati rendszerek történelmileg hogyan törölték el a nem nyugati episztemológiákat, illetve hogyan éltek vissza velük, megerősítve a rendszerszintű elnyomást.

A kifejezés a dekolonialista szemléletmód alkalmazását szorgalmazza annak érdekében, hogy lebontsuk a kulturális intézményekbe ágyazott gyarmati struktúrákat, és újragondoljuk, hogyan szolgálhat a művészetközvetítés az ellenállás és a jóvátétel eszközeként.

A kifejezés a La Escocesa egyik Trenza-eseményén merült fel. A Lumbré kollektíva által az Art Space Unlimited keretei között kidolgozott *Trenza* (fonat) egy mediációs program, amely által a La Escocesa olyan közösségek felé is nyithat, amelyek jelenleg nem részesülnek a vendégszeretetésben.

A *Trenza* fókuszában olyan, a Globális Délről bevándorolt emberek állnak, akik részt vesznek a művészeti és a kulturális termelésben és gyakorlatban, viszont a strukturális egyenlőtlenségek miatt még nem váltak a város kortárs művészeti szcénájának részévé. A mediációs program lényege a nyilvánosság, vagy csak bizonyos csoportok számára elérhető eszközök megteremtése, illetve találkozások előmozdítása.

A migráció nem csak területi és érzelmi, hanem szakmai elgyökértelenedéssel is jár. A „fogadó országba” való megérkezéskor az anyagi túlélés és a bevándorlási okmányokkal

kapcsolatos bürokrácia élvez elsőbbséget. Általában időbe telik, amíg az egyén kiépíti maga körül az érzelmi és támogató hálózatokat, ezért a származási országban megkezdett szakmai karrierük gyakran parkolópályára kerülnek. A művészeti területen végzett munka általában különösen problémás, mivel minden helynek megvan a maga implicit dinamikája és nyelve, és ez érkezéskor olyan fordítási folyamatokkal jár, amelyek nagyon frusztrálóak lehetnek.

Ennek a mediációs projektnek a kiindulópontja ez a valóság, amely a bevándorló művészeket a pályakezdő, fiatal vagy karrierjük derekán lévő művészek hagyományos kategóriáin kívülre helyezi. A migráció újradefiniálja, és nem hagyományos mércével, hanem a Globális Délről Európába való átkelés közös tapasztalatán keresztül méri a művészi életpályákat.

A projekt egyik fontos pillanata az volt, amikor a Lumbré kollektíva megosztotta a „kisebbség” kifejezéssel kapcsolatos állításait, és rámutatott, hogy ez a szó a gyarmatosítás súlyával terhelt; a globális többség fogalma viszont a kritikai szemléletre helyezte át a hangsúlyt.

A globális többség kifejezés alkalmazása a kulturális és művészeti terekben nem csupán a nyelvről szól, hanem arról is, hogy változtassunk a közösségekkel való interakció módján, illetve, hogy a művészetközvetítésben is felszámoljuk a gyarmati örökséget. A Trenza keretei között ez a megközelítés egyet jelentett az olyan intézményi gyakorlatok megkérdőjelezésével, amelyek gyakran inkább csak a zászlójukra tűzik a sokszínűséget, mintsem, hogy a valódi közös alkotást segítenék elő, és rávilágított arra, hogy a kultúrpolitika sok helyütt továbbra is a gyarmatosító hatalomszerkezetet erősíti.

A globális többség szempontjainak középpontba állításával a Trenzához hasonló projektek szembefordulnak azokkal a struktúrákkal, amelyek ugyan felkínálják a méltányos és értelmes kulturális munka modelljeit, de közben továbbra is marginalizálnak bizonyos csoportokat. A dekolonialista megközelítés nemcsak a terminológiát vált, hanem a gyarmati tekintetnek is útját állja, teret engedve olyan új narratíváknak és transzformatív gyakorlatoknak, amelyek a szimbolikus inkluzivitáson túl a hatalom és az erőforrások tényleges újraelosztásáig jutnak el.

A szerve- zetekről

tranzit.cz

A cseh tranzit.cz kortárs művészeti kezdeményezés 2002-ben alakult Prágában. Az intézmény kiállításokat, művészeti és kurátori rezidenciaprogramokat, illetve különféle formátumú eszmecseréket szervez azzal a céllal, hogy előmozdítsa a kritikai kultúra hozzáférhetőségének és részvételiségének fejlődését. A tranzit.cz 2020 óta szervezi a Matter of Art Biennálét, 2023 óta pedig egy ugyancsak kétfévente megrendezésre kerülő performanszművészeti fesztivált. 2017-ben a tranzit.cz kezdeményezésére jött létre a Feminista (művészeti) intézmények kódexe. A tranzit.cz kiadásában számos kritikaelméleti, filozófiai, művészetelméleti, feminista szakirodalmi szöveg, illetve széppróza cseh fordítása jelent meg (olyan szerzőktől, mint McKenzie Wark, Sophia Giovannitti, Sophie Lewis, Audre Lorde, Frantz Fanon, Bruno Latour, Marcel Duchamp és mások).

Az Art Space Unlimited projekt keretei között a tranzit.cz művészetközvetítő műhelysorozatot és nyári táborot szervezett 9-14 éves gyerekek számára. Ezek az események a 2024-es Matter of Art Biennále részei voltak. A *Kicsinyek nagy földje* című művészetközvetítési projekt célja az volt, hogy a különböző társadalmi háttérű gyerekek elsajátítsák a művészetről és a kiállításokról való gondolkodáshoz szükséges készségeket, és önbizalmat fejlesszenek saját önálló véleményük kifejezéséhez. A gyerekek gondolataik, véleményük, álmaik és elképzeléseik megörökítésének és megosztásának különféle lehetséges módzataival kísérleteztek – a hangfelvételek készítésétől az újságcikk írásán át a rajzolásig. A résztvevőket Eva Koťátková, Bára Šimková, Mary C, Magda Stojowska és Tadeáš Polák művészek és pedagógusok vezették. A projekt eredményeként megjelent a *Tohle nejsou blbosti (Ez nem hülyeség)* című gyerekújság, amely a gyerekek által készített interjúkat, riportokat, rajzokat és fotókat tartalmazta.

< rotor >

Az 1999-ben alapított < rotor > Kortárs Művészeti Központ székhelye az ausztriai Grazban található. Az intézmény

vizuális művészetekre épülő programjának középpontjában olyan alkotások állnak, amelyek kifejezetten korunk társadalmi, politikai, ökológiai és gazdasági kérdéseivel foglalkoznak. A független művészeti központ egyesületi formában működik, és küldetése az ismeretterjesztés. A széles közönség számára történő művészetközvetítés ezért nagy jelentőséggel bír. A < rotor > filozófiájának lényeges eleme az együttműködés és a hálózatosodás előmozdítása. Ez egyaránt vonatkozik a művészeti közegen belüli hálózatépítésre és a különböző háttérű emberek és szervezetek bevonására. A szervezet ezen felül hangsúlyt fektet az együttműködés jól működő módszereinek és a művészeti folyamatokban való részvétel lehetőségeinek kutatására, illetve olyan emberek bevonására, akik a kortárs művészethez csak korlátozottan, vagy egyáltalán nem férnek hozzá. A < rotor > számára a köztér a művészet fontos helyszíne. A művészet hagyományos tereiből kilépve a nagyközönség körében népszerűsítik és ismertetik a művészeti gyakorlatokat, illetve nyilvánosan tárgyalnak meg releváns témákat, aktív kapcsolatba hozva az embereket a művészettel.

Az Art Space Unlimited keretei között a < rotor > még intenzívebbé tette a művészek és kulturális dolgozók, valamint a célközönség csoportjai közötti együttműködést. A megvalósított projektek különösen a nőket, a gyerekeket és a fiatal felnőtteket, valamint a migráció által érintetteket célozták meg. A három egymást követő kiállításon bemutatott műalkotások egy része részvételi formában készült, de workshopokat és művészetpedagógiai programokat is kínáltak. A *Wilde Winkel* (*Vad zugok*) című kiállítás a városlakók és a „vadon” kapcsolatáról szólt; a *SEDIMENT* (ÜLEDÉK) című kiállítás török-kurd művészei és kurátorai a veszélyeztetett folyókra hívták fel a figyelmet; a *Größtentails abgebaut* (*Javarészt kitermelve*) pedig az orosz-ukrán háború okozta migrációra reflektált.

La Escocesa

A La Escocesa az Associació d'Idees EMA művészeti egyesület kollektív vezetésével fenntartott kortárs képzőművészeti szervezet és rezidenciahelyszín. Fókuszunkban a művészek és kulturális szereplők támogatása áll; helyet és erőforrásokat kínálunk projektjeik kidolgozásához. Több mint harminc rezidens művész számára biztosítunk műtermeket és műhelyeket, emellett ingyenes nyilvános programokat, nyílt pályázatokat és képzési lehetőségeket kínálunk. A művészeti közegnek ott-hont adó térként nem pusztán művek létrehozására helyezzük a hangsúlyt, hanem a kölcsönös tudásteremtésre, a gondoskodás hálózataira és a kulturális intézmények kiépítésének és működtetésének új módozataira is. A La Escocesa egyesületi

jellege lehetővé teszi, hogy a művészek aktív részvételével működjön az a horizontális kollektív struktúra, amely a központ vezetéséért felel. Feminista intézményként értékrendünk alapját interszekcionális, emancipációs, kooperatív és inkluzív szemlélet képezi, így olyan ügyek mellett szállunk síkra, mint a fenntarthatóság, a kísérletezés, az együttműködés és a közösségi művészeti projektek fejlesztése. Értékrendünket nem csupán kijelentések sorozataként értelmezzük, hanem olyan kötelezettségek vállalásaként, amelyeket folyamatos, közös tanulás és együttgondolkodás által kell a gyakorlatba ültetni. A La Escocesa a Lumbre kollektíva segítségével az Art Space Unlimited keretei között kidolgozta a Trenza (fonat) mediációs programot, amely által a La Escocesa olyan közösségek felé is nyithat, amelyek jelenleg nem részesülnek a vendégszeretetésben. A Trenza fókuszában olyan, a Globális Délről bevándorolt emberek állnak, akik részt vesznek a művészeti és a kulturális termelésben és gyakorlatban, viszont a strukturális egyenlőtlenségek miatt még nem váltak a város kortárs művészeti közegének részévé. A program három egybefonódó szálból – Tűz, Föld és Szövetségek – épül fel. Ezek a különálló, de egymásra utalt szálak a La Escocesa közösségén belül és körötte szőtt szövetségek létrehozására irányulnak.

OFF-Biennále

Az OFF-Biennále Budapest egy alulról szerveződő kezdeményezés, amely a progresszív, kritikus kortárs képzőművészetnek biztosít platformot. Az elmúlt tíz évben az OFF-Biennále Magyarország legnagyobb független kortárs művészeti eseményévé vált. Célja, hogy megerősítse a helyi független művészeti színteret, és hozzájáruljon a társadalmi, politikai és környezeti kérdésekről szóló közbeszédhez, azzal a szándékkal, hogy a művészetten keresztül előmozdítsa a demokrácia kultúráját. A civil és kulturális önszerveződést nem támogató politikai légkörben az OFF-Biennále egyike maradt azon kevés budapesti művészeti civil szervezetnek, amelyek még mindig aktívan dolgoznak a szólásszabadság tereinek megteremtésén és fenntartásán és a függetlenség megerősítésén, lefektetve egy olyan átlátható és autonóm művészeti intézményi modell alapjait, amely széleskörű helyi és nemzetközi hálózatainak köszönhetően válhat ellenállóvá.

A 2025-ös OFF-Biennále keretében egy nemzetközi építészekből és aktivistákból álló kollektívát, a Recetas Urbanast hívtuk meg egy Budapesten megvalósítandó együttműködésre. A társadalmilag elkötelezett építészetet a részvételi tervezés és a közösségek bevonása révén elősegítő módszertanuk segítségével helyi civil szervezetek és közösségek bevonásával egy közösségi építészeti projektet valósítunk meg

a VIII. kerület multikulturális negyedében, a Kálvária téren. A tervezett építményt nemcsak hogy a résztvevőkkel közösen tervezzük és építjük meg, de annak a saját igényeiknek és elképzeléseiknek megfelelő funkciójáról és működtetéséről is ők döntenek, lehetőséget kovácsolva a hiányosságokból. A 2025-ös OFF központi témájára is reflektáló építmény több mint fizikai struktúra: az maga a folyamat. A 2024 decembere óta zajló műhelymunkák és közös rendezvények összehozták a környéken élő, dolgozó és azt használó különböző közösségeket: a helyi romákat, a kerület civil szervezeteit, itt élő külföldieket, bevándorlókat és menekülteket, valamint hátrányos helyzetű gyerekeket és felnőtteket.

Shtatëmbëdhjetë (17)

A Shtatëmbëdhjetë (17) a kosзовói Pristinában működő kulturális alapítvány, amely művészeti és oktatási kezdeményezéseken keresztül kíván társadalmi változást előmozdítani. A 2018-ban alapított szervezet víziója egy olyan társadalom, amelyben minden polgár szabadon és érdemben vehet részt a közéletben a kultúra, az oktatás és az aktivizmus révén. Az alapítvány tevékenységének középpontjában a kulturális aktivizmus, a közterületek, a politikai döntéshozás, az érdekérvényesítés, a fenntarthatóság, a nemek közötti egyenlőség és az emberi jogok állnak. A tevékenysége két fő pillérjét képező helyszínen – Galeria 17 és Rezidenca 17 – működő Shtatëmbëdhjetë (17) az oktatás, az aktivizmus és a merész művészeti felfedezések központjaként funkcionál.

A Shtatëmbëdhjetë (17) az Art Space Unlimited keretében és az inkluzív kultúráközvetítés iránti elkötelezettségével összhangban olyan kiállításokat és közösségi eseményeket szervezett, mint a *Queer ecology* (*Queer ökológia*), az ökológiai problémákat a queer-elméleten keresztül vizsgáló kiállítás, egy queer-narratívákra épülő költészeti workshop, valamint az újrahasznosított papír művészi kifejezőeszközként való használatával kísérletező foglalkozás. Azáltal, hogy teret biztosít a kollektív tanulás és a kritikai szerepvállalás számára, a program a művészet, az aktivizmus és a helyi közösségek közötti kapcsolatokat erősíti.

Nem mondhatjuk, hogy
megérkeztünk valahová,
de azt sem, hogy nem.
Közös fogalmaink glosszáriuma

Ez a könyv albán, cseh, német,
magyar, spanyol és cseh nyelven
is megjelent. Minden nyelvi változat
EPUB és nyomtatható PDF
formátumban letölthető a következő
címen: www.emotional-labor.eu

Szerkesztő
Iwo Maciak

Projektmenedzser
Max Dvořák

Szövegek
Anton Lederer, Ajete Kérqeli, Tereza
Stejskalová, Iwo Maciak, Clara
Piazuelo, Alba Colomo, Kálmán Rita,
Erőss Nikolett, Lázár Eszter

Fordítás
Sipos Dániel (angol → magyar)

Lektorálás
Brian D. Vondrak (angol)
Szekeres Dóra (magyar)

Grafikai terv és illusztráció
Day Shift Office

Betűkészlet
FK Grotesk Neue, Montagu Slab

© 2025 Biennale Matter of Art,
La Escocesa, OFF-Biennale Budapest,
< rotor >, tranzit.cz,
Shtatëmbëdhjetë (17)

Ez a munka a Creative Commons
(CC) Attribution-NonCommercial-
ShareAlike 4.0 International licenc
alatt áll. Szabadon idézhető,
terjeszthető és felhasználható
a szerzők nevének feltüntetésével.
Kereskedelmi célokra nem
használható.

ISBN 978-80-87295-80-1

tranzit.cz
Dittrichova 337/13
120 00 Prague
CZ
www.tranzit.org
www.matterof.art

Kiadja a tranzit.cz az Art Space
Unlimited projekt keretében.
A tranzit egy kortárs művészeti
kezdeményezés. Fő partnerünk
az ERSTE Alapítvány.

Co-funded by
the European Union

tranzit.cz

Ve věci umění
Matter of Art

MINISTERSTVO
KULTURY

ERSTE
Stiftung

Ez a könyv a Cseh Köztársaság
Kulturális Minisztériumának
támogatásával jelent meg az Art
Space Unlimited projekt keretében,
az Európai Unió társfinanszírozásával.
Az itt kifejtett nézetek és vélemények
kizárólag a szerző(k) sajátjai, és nem
feltétlenül tükrözik az Európai Unió
vagy az EACEA véleményét. Ezekért
sem az Európai Unió, sem az EACEA
nem tehető felelőssé.